

Régimódi színháztörténet*

„Mint hogy a valóságnak nincsen párja, mindent összevetve csak ez az álom létezik: a lelkünkre fogékony lélek. Míg meg nem valósul a szentek közössége, kizárólag a lelkek ezen barátsága létezik. Ez az egyetlen kiút saját énünkéből. Az emberiség és az emberi nem szenvedése, melyet a színház közösségében tapasztalunk meg, érzünk át és osztunk meg egymással.”

(Louis Jouvet)

I.

AZ ODÉON ÁRNYAI

[...]

(Vajon egy színházépület miféle igazságokat sugároz az időben? – szól egy kérdés, amint siettünkben az aranybegyű dárdatasoros kerítéssel védett árkádsorra áttekintek. A színháznak lelke van, mondja Jouvet: „Valami drámai fekete por rakódik le lassanként a színház falára, és valami furcsa íz, furcsa illat árad belőle.” Egy színházépületben persze sok minden méltatlan is megtörténhet, de a falak kibírják és túlélnek. Három hónapja például itt, az Odéonban rendezett konferencián európai baknija során polgártársunk, a filozófusok legfilozófikusabb öregbölgye viceházmesteri stílusban piszkolta honunkat és kormányát – voltaképp szót se érdemel; egy hazának ki kell bírnia többet is. Különösen akkor, ha elvtársaival bivatás-szerű elvakultsággal műveli. Füstölgött ő már Kosztolányira, és szervezkedett Marosán Györggyel, mint azt a hírbedett pékmester emlékiratában megírta. Az persze különös, hogy tudományos érdeklődési terepe az etika. Lám, filozófus nemcsak Bessenyei György udvarházában termik, hanem a pesti kávéházban is. Büntessük őt feledéssel, és az Odéon előtt emlékezzünk nemesebb háborgásra. Arra például, hogy 1888-ban Justh Zsigmond nebezen viselte és otthagya a Cid előadását – és elment cigányzenét hallgatni. Naplójából tudjuk azért, hogy háborgása alkalmi volt, mert gyakran feltűnt a színházban Sarab Bernhard kedvéért. Justh idejében a téren jegyüzérek keresték a színházrajongó palimadarakat, most naptüzelte kávéház terasza díszlik az Odéon téren, s az oszlopok közül pincér száll alá, tálcáján jeges üdítőkkel és pohár sörökkel. Itt lépdelt fel Lengyel Menyhért Tajfun című darabjának bemutatójára 1911 októberében, melyről Léda Adynak is beszámolt: „óriási siker volt, s csudaszép előadás”. Molnár Ferenc 1927-ben A hatyú című darabjának bemutatójára egyenest a borbélytól érkezett; a premierről tudósítva Márai Sándor a francia ítékezés méltatlan volta fölött

* Részletek a Molière háza körül című írásból, amely a Régimódi színháztörténet – AVH-s iratokkal... és Rak-sányi Kutyaival címmel közelesen megjelenő könyv utószava.

berzenkedett. Mondván: nem a darab, hanem Molnár idegensége a kritika tárgya. Arról már nem szólt, hogy Molnár az Odéon színpadán átvette a Becsületrendet. Firmin Gémier igazgatta akkor az Odéont, aki a realista színjátszás módozatait nyugtalanul kutatta, alakította, s a kultikus népszínházi eszmény egyik érlelőjének tudhatjuk őt. Szegeket is megérintette Gémier szelleme, mert 1925–27 között nála inaskodott az a Hont Ferenc, aki hazatérve Madách Tragédiájával 1933-ban elindította a szabadtéri játékokat. Siettünkben az Odéon mentén nincs mód elmélkedni azon, hogy Az eltűnt magyar színjáték kutatóját és mint a Független Színpad rendezőjét, a hagyomány iblettét ébresztőjét 1945 utáni mániákus bolsevik karrierje miként temette be. Színházról tünődöm, s azon, hogy a belső történések és a falakon kívüli világ miként kavargó – sokszor apokaliptikus bolydulásban. „Hazátlanabb az én szavam a szónál! / Nincs is szavam” – hallani vélem Pilinszky János Apokrifjának sorait az időből. 1968. május 4-én és 6-án Baudelaire halálának centenáriuma rendezett ünnepen olvasta verseit az Odéonban, s mint egy leveléből értesülünk: bétfőn a 6-ai előadásra „alig tudtunk eljutni az Odéonba”. Mert már „könnygázfelhőkön át kellett megközelíteniünk a színházat”. Akkor már Párizs tébolyos napjait élte a Daniel Cohn-Bendit vezetésével szított anarchiában, vagy ahogy Charles De Gaulle köztársasági elnök nevezte: „hajcibőben”. De Gaulle fia, Philippe beszélgetőkönyvében (Apám, De Gaulle) elmondja: az USA, Nagy Britannia és Izrael titkosszolgálatai azon dolgoztak, hogy apját eltávolítsák a hatalomból, és sok keletnémet agitátor is beszivárgott, akik a Latin negyedben egy lerobbant házban vertek tanyát. A „hajcibő” fővezére, Cohn-Bendit „azért nem kért a francia állampolgárságból, mert így elkerülhette a katonai szolgálatot”.

Jean-Louis Barrault, a francia színház kivételes szelleme ekkor már kilenc éve az Odéont igazgatta. Amely 1959-ben megszűnt lenni a Comédie Française második terme, és Barrault vezetésével nemzetközi színházi központként működött, ilyenformán a Baudelaire-ünnepnek is otthont adott. Mert Barrault a színház és a költészet és más művészetek kapcsolatát törekvéseinek fő áramába állította. Emlékiratában Barrault megrendítően beszéli el a májusi napokat. Ostromállapotot éltek az Odéonban; május 16–17-én dialógust kezdeményezett a diáksággal. „Egy kis vörös inzultált” – olvasható Barrault emlékiratában (Souvenirs pour demain), „mindennek vége, annulálva, eltörölve” – közölte, de tán inkább rikácsolta „a kis vörös”, akire a színházi ember korábbról emlékezett: 1966-ban az Odéon téren Genet Paravának című darabjának bemutatása ellen szervezett tüntetésen ökolbarcot vívott – az előadásért! Ezek szerint 1966-ban Barrault még nem csinált „burzsoá színházat”. Daniel Cohn-Bendit és dübödjtjei Barrault megsemmisült voltát harsogták, üvöltötték szét Párizsban. Visszasértegetés helyett Barrault udvariasan válaszolt: „Jó, Barrault halott. De itt van egy élő ember: mit csináljunk vele?” Másnap a jól értesültek arról csevegtek a kávéházban és az elvadult média a dialógus szellemét meghamisítva barsonázta: „Barrault halott!”

Az elvakult gyűlölet Barrault-ot megrendítette; Julian Beck és Living színháza megszényítette őt árulásával, hiszen az amerikai társulatot baráti érzésekkel fogadta, de májusban együttesével Beck az Odéon elleni hadműveletbe csatlakozott. A káoszban is már derengett Barrault előtt az eltervezettség; áprilisban Mitterand elnök későbbi kedves udvaronca és kultuszminisztere, Jack Lang Barrault-t Nancyba hívta beszélgetésre. Abol „szisztematikus provokátorok” hangoskodása nyomán biggadt eszmecserére remény se mutatkozott, „mert áradt a gyűlölet”, írta Barrault. Igazi művész, színházi ember, mint Barrault is, gyanútlan, és szellemét, eleganciáját a tajtékos hangulat benította. Értelmes, tárgyyszerű beszélgetést a jakobinus-dübödöt nem óhajt, mert indulata megsemmisítésre tör. Cohn-Bendit gyűlevész bandája

tört és zúzott az Odéonban; pusztítottak a kellék-, a ruha- és a díszlettárban, összerondították a szölyhéket; tízmillió frank kárt okoztak. Barrault-val minisztere, André Malraux többet nem beszélt, augusztus 27-én egy felmondó levelet küldött az Odéon igazgatójának. Nem okolta meg a kiváló színházi ember kirúgását, vélhetően azt tekintette vétségének, ami a szellemi ember heroikus kísérlete volt: józan párbeszéd reményében szóba állt az elvadult diáksággal. Aki állami gondoskodástól megfosztottan, magánerőből rendületlen színházteremtő erővel folytatta Párizs-vándorlását. Ilyenképpen Pilinszky János reménye is hiábavalónak mutatkozott 1968 májusában, miszerint Barrault titkára, Felix Giacomoni majd „Pestre jön tárgyalni a Nemzetek Színházával kapcsolatban”. Semmi kétség, ha Barrault marad az Odéonban, társulatával akkor se látogatott volna Magyarországra. Idézett önéletrajza se jelenthetett meg magyarul, mert az igazgatói megbízatásától megfosztott Major Tamásnak még mindig volt annyi hatalma, hogy a második világháború utáni francia színházművészet stílus- és szellemteremtő társulatait elvasfűggyönözze. Például Jean-Louis Barrault-tól is, aki a francia hagyományokra alapozott világszínház lankadatlan kísérletezője volt. A görögöktől és Molière-től Kafkán át Claudelig ívelő, pantomimmal és modern zenével, képzőművészettel egybefogott színházépítő gondolkodását éppúgy nem ismerhettük meg, mint Jean Vilar Népszínházát (TNP) sem. A modernség imitációjaként maradt hát Brecht; a Vágóhidak Szent Johannája. S nemcsak Major, Kazimir is önmítoszát vélte építeni azzal, ha politikai bizalmasként a modern külföldi társulatokat távol tartsa, vagy fékezze jövetelüket. S persze a külföldi utakon látott ötleteket, rendezői gondolatokat importálva így mutogathatták saját áruként. Tanútól tudom: Marton Endre például szövetségi befolyásával akarta megakadályozni Peter Brook budapesti bemutatkozását. Ez a féltékeny ostobaság azért nem kifejezetten bolsevik nyomorúság, hiszen Varsó vagy Bukarest színházi élete annyival is különb volt a miénkénél, amennyivel több nyugat-európai színház látogatott Lengyelországba vagy Romániába. Barrault például Szófiában is vendégzerepelt 1982-ben a Nemzetek Színházának eseményén. Brook Lear király rendezése, majd később a Szentivánéji álom ezért is jelentett mámoros utánzásban is elmerülő ünneplést, mert a honi színházi élet vezetőiből hiányzott a sokirányú, magabiztos, tájékozottságon alapuló bölcséleti gondolkodás- és szintetizáló képesség. Néhány megbízható személy állampénzen járhatta a világot, s a színi áramlatokról ízlésük, műveltségük, lelkiismeretük szerint tudósítottak vagy: hallgattak.)

[...]

II.

HIVATÁS ÉS BECSÜLET

Kubik Annának

Kedves Anna!

[...]

Francia táj, francia lélek – mondja Copeau. Hallottál-e hasonló igényt és színházteremtő szempontot a főiskolán, avagy rendezőtől valamely előadásra készülve? Hogy ha magyar tájról beszélünk, akkor a Tiszántúlra, Erdélyre, Kárpátaljára a Csalóközre, a Vajdaságra és a Dunántúlra egyként gondolunk. A tájat, a múltat és a lelket pedig

kutatni muszáj – ez is a színház hivatása. Sokszáz estén a *Csiksomlyói passió*ban jártad a kálváriát, s az ihletett és megrendítő előadással, mint a szászcsávási banda, körbeutaztad Európát. Feltekintek a könyvespolcra: pálos drámák, jezsuita, minorita darabok és töredékek s a legutóbbi, a csiksomlyói passiójátékok újabb kötete sorakozik egymás mellett. Kilián István, Demeter Júlia, Pintér Márta Zsuzsanna és kutató társaik több évtizedes, hatalmas gyűjtő és filológiai munkával közzé tették nyelvi, dramatikus és kultikus őszövegeinket, de egyetlen színházi emberről nem értesültem, akinek felgyulladt volna a képzelete, hogy színházzá álmódja a monumentális anyag töredékét is akár. Amikor fél évszázaddal ezelőtt Kardos Tibor szerkesztésében megjelent a *Régi magyar drámái emlékek* első testes mutatványa, lenacionalistázták, s ezzel elintézték; tán csak Hubay Miklós írt becsülő szavakat; rendező, dramaturg nem foglalkozott vele. Most előttünk egy hatalmas sorozat, tán további századokra mélyhűtve. „Ugyan, kire is gondolnál?” – kérdezed erre, s valóban: az elmúlt évtizedekben ilyen-amolyan megbízatásban megismertem a rendezők, igazgatók nemzedékeit, s a beszélgetések nyomán gyakran hökkenően észleltem, hogy a magyar történelem és műveltség dolgában milyen tájékozatlanok. Nem az a kérdés, hogy ilyen-olyan magyar darabokkal hirdessünk bérletet. Attól még semmi nem változik. A kutató munka a felfedezési hév és ambíció nem mutatkozik. És már általánosabban kérdezem: akiben se ismeret, se műveltség, se ihlet, se hajlandóság arra, hogy az iskoladramáktól és Kisfaludytól Bánffy Miklóson és Reményik Zsigmondon át Páskándi Gézáig újragondolva, új látószögben színpadra állítsa a magyar dráma különféle színeit, vonulatait, attól hogyan is remélhetünk megújító kedvet? Soroljam, hány szerzőről kellett lemondanom a Nemzetiben, mert se készültség, se ihlet nem mutatkozott számos magyar szerző életre teremtésére. Kállai Ferit két évig bátorítottam, hogy életének egyetlen rendezését, a *Villámfény*mélt színpadra vigye. Latinovitsot rendezőként azért is kellett gyorsan eltörölni Veszprémből és a színházi életből, és színházra azért nem érdemesült, mert egy gyöngének tudott Németh László darabbal, a *Győzelemmel* bizonyította: teremtő képzelettel, közösségi lélekkel, a szeretet varázskörében dolgozva miként lehet életté emelni magyar művet. Tehát nem „ápolni”, hanem éltetni tudta volna a magyar dráma századait. Formátuma fenyegetően új perspektívát ígért Aczél György főiskolától a vidéki színházigazgatói tisztéig jól kiépített hatalmi rendszerének. Ma ott tartunk, hogy filozofi fanyalgással tagadják a magyar műveket azok, akik oly öntudatos művészeknek képzelik magukat. Ám fölényeskedésük vallomás is: sorvadtak ihlet, eleven képzelet dolgában. De hát hol nevelődtek, s ki nevelte őket idióta ideológussá? Ha az agyonnyúzott *Karnyóné* bármely rendezőjével beszéltem, kitűnt: addig nem jutottak a Csokonai-játék elmélyülésben, hogy a darab, az előadás sorsával összefüggésben tudják, a költő a második csurgói előadás elé miért írta *Az igazság diadalma* című verset. A magyar műveltség megismerésére, a múlt feltárására az általad is nagyra becsült Nádasdy Kálmán halálával még az igény is megszűnt a főiskolán, mondta az egykori egyetemi tanár. Miért csodálkozunk hát, hogy a Nemzeti Színház főigazgatója nem tudja a decemberi 1-ei román nemzeti ünnep bennünket sújtó következményét? Avagy elődje, korábban igazgatód, Kossuth-díjas, pökhendi tudatlanságán, aki Németh Antal-ülésem otthagya a tanácskozást, majd délután a farkasréti temetőben koszorúzásra készülődve odament a színháztörténészhez, s megkérdezte: „Ki a picca volt ez? Mondjatok róla valamit, mert nekem kell beszélni a sírnál.” Népfrontos a tudatlanság: egyik végzett főiskolát, a másik nem. A Nemzeti Színház miként sugározhatna méltóságot, ha az

elközönyösítő szellem, a lumpen gondolkodás, emlékezetfosztó tanügyi szellem évtizedek óta intézményesen és programosan működik? Amit posztmodernnek is nevezték. Mihail Epstejn vélekedése mélyen igaz: a bolsevik teoretikusság és a posztmodern összehangzik.

„NEM CSAK A SZÍNHÁZ TERÜLETÉN” – válaszolhatod erre, hiszen a hamis és becstelen állítások és gesztusok folyamatosan zuhognak ránk. Említetted: minap dermedten hallgattad a balatonfüredi Jókai-villában, hogy egy nevét említeni se érdemes irodalmár mint tagadja, piszkolja a reformkori Balatonfüred szellemi és társadalmi életét. És némán, jól nevelten a közönség még tapsolta is, észre se veszi, hogy múltját szennyezik – a polgári vezetű városban. Már mindenhez hozzászoktunk, és lapítunk. Folytassam? Napi krónikát írhatnál csak az elmúlt hetek eseményeiből. Hét éven át hatalmas sikerrel játszottad, játszottatok Csukás István *Tükörbóbócok* című darabját, s a Thália nagyasszonya levélben tudatta: vége a mesének – és érdektelenségre hivatkozott. Szelidséged folytán nem válaszoltál valótlan állítására. Kiskirályok és nagyasszonyok; úrhatnamságról szól a színházvezetés, és nem a színésről, és nem az alkotás, a teremtés légköréről az esti előadás szolgálatáról, amely egy varázslatos álom-életet teremt az alkotás lázában. A színészt hivatásától, a színházat szentségétől fosztják naponta. Miközben színházad csődben szuttyog, a kulturális ügyek parlamenti főszónoka az évadzárón odaáll elétek, s oly nyegle tájékoztatlansággal beszél a semmit, mintha kávéházban haverjaival társalogna. Tűnődhetél kollégáiddal: ugyan, ilyen légkörben remélhetünk-e szellemi változást? S ha netán értesülne önnön le-szerepléséről, még ő lenne sértve; személyében a kormányt bántják; üldözési mánia helyett pedig csak magán gondolkodhatna. Pontosabban arról, hogy a polgár és a szellemi ember egyetlen hatalma, hogy igazodásmentesen vélekedhet. Igazodásmentesen, mondom, mert a „függetlenség” névjege hitelét veszttette két évtized tébolyos politikai forgószeleiben. Most innen és onnan, meg amonnan pártlesi alakok osztályozzák a megnyilatkozókat, s kegyet vesz, és könnyen fapadosra ülhet, aki a magáét mondja.

Fent és alant ugyanazt érzékelheted; egy senkiházi technikusnak is van mersze megjegyezni neked: az ország-népszerűsítő film szövegét túl kedvesen mondtad! Igen, mert szakralitásfosztottan élünk; tisztelet, ragaszkodás, szeretet helyett undor és lebecsülés uralja a magyar tájat és a honi lélek teljesítményeit. Minap mondtad szinte ironikusan: azok, akik szídják, lebecsülik a Nemzetit, mégis miért akarnak a Nemzeti vezetői lenni? Jordán Tamást csaknem megsirattam; búcsúinterjújában panasolta: több jóbarátot veszttet azzal, hogy elvállalta a Nemzetit. Hát hogyan is van ez? Ki kényszerítte rá? A nemzet színházat szégyen vezetni? Hungaricum ez is: kitüntetetttség helyett mártíriumos panasszá züllött a Nemzeti ügye. Az elmúlt évtizedekben megismertem vagy harminc külföldi nemzeti színház igazgatóját; de egy se mondta, hogy micsoda blama és veszteség neki a direkción. Jordán Tamás oly magasban jár, hogy röstelli magát. Mondd, Anna, hol van a mélysége ennek az öngyűlölő tempónak? Olyan légkör uralja a magyar színházi életet, amit talán csak egy Mikszáth-, Örkény- vagy Páskándi-abszurdoid stílusa tudna elbeszélni.

Soha nem felejttem Iglódi István sápadt arcát, amikor Bálint Andrásztól a majdani, virtuális Nemzeti kinevezett igazgatójától visszaérkezett; s beszámolt apróságokról, majd megvallotta dermedtségének okát: a jövőbeni társulatról szólva azt mondta vendéglátója:

„Csak nem képzeled, hogy Kulka egy színpadon játszik majd Sinkovitscal?” Pista szót se mondott tovább, dühödten legyintett, újabb cigarettára gyújtott, és kirohant a szobából. Igen, erre csak elnémulni lehet. A mostani történet és kérdésed idézi fel előttem azt a délutánt, amikor egy Eszenyi Enikő vezette delegáció átsicssergett egy délutánt a Nemzeti művészi tanácsával, hogy lépjünk be színházi társaságukba. Nyíltan vagy lappangó-formán szervezetileg és egyénenként folytonosan támadták a színházat, soha védelmet, tiltakozó hangot nem érezhettünk, ugyan miért társuljunk? – kérdezték a Nemzeti tagjai. Eszenyi Enikő ép válasszal nem szolgált, amint nem is szolgálhatott. Mert azt nyíltan nem mondhatta, ami császböveg mélyén lappangott: az akolban már mi diktálunk! Maradtunk, s nem hiányzott Babarczy László, Eszenyi Enikő és az esernyős Hegedüs D. Géza szelleme.

Diktátum helyett szuverenitást óhajtottunk.

A szellem és a lélek változatossága, amelyre a színház alapozhat; Copeau egy másik tanulmányában intellemmel szolgál: „A specializálódás nem magasabb szellemi törekvés jele, hanem épp ellenkezőleg, a szellem csődjére vall.” A szellem csődje; igen, diktátum volt a szocialista realista dogmává fényesített Sztanyiszlavszkij, aztán a megkésített specializálódás folytatódott Brechtel, Jan Kottal és más importált idollokkal. Akár az irodalom terén, színházelméletben sem különben; az idiotizmusig fokozódott a teória: a történetiség és az előadás sem érdekes, hanem a teória, amit a valóság csak zavar. Egyetemi tanzsékek falansztereződnek: SZÍNEK fosztotta teória-HÁZ vicéi diktálják a teóriát. Vele ránk telepedett a tudományosfokozat-hajszoló művészek alakulata is: német, amerikai, francia mágusokra hivatkozva a spekuláció tündérkertje virágzik. Melynek eredménye: a Nemzeti 175. évfordulójára állami pénzen tanulmány íródik a Nemzeti fölösleges voltáról. A globál-világ önpiszkító természete immár eljutott az idiotizmus esztétikájához. És ott is tartunk a hétköznapokban, hogy a korszerűséget az jelenti, hogy egyes rendezők a színházat egész estés szex shopnak tekintik, szellemi onániás izgatottságban vagy gyermekded ötletekkel kifordítják a darabokat. Írni nem tudnak, csak átírni, vagyis színvonalukhoz nyomorítanak remekműveket. Kifordítom, befordítom, mégis bunda a bunda... – az „átdolgozó” nyomorításért persze honorárium is jár... Az infantilizmustól a nemzetszennyezésig eleven az onanizáló „alkotói” képzelet. A lebecsülés östeoretikusa: Lukács György, aki ugyan süket volt az irodalomhoz, de azért a magyar irodalmat *Az ember tragédiájával* egyetemben lesajnálta. A görcsös önpiszkítási ambícióból sarjadzik a guignol is, amely Shakespeare, Molière s bármi más szerző művét a történelem vagy éppen a polgári kormány ellen hangszereli. Semmi sértődés tehát, ha a Csehov-elismerések múltán a Katona József Színház 2001-ben már visszhangtalanul játszotta a *Tartuffe*-öt Párizsban, amely a magyar miniszterelnökre asszociált. 1984-ben Csoóri Sándor volt a démonizált veszély, a szalonnázó képmutatót alakító Bubik István mondta is: rendező még egyszer így nem veri át. Igen, ez a színházi gondolkodás is hungaricum, pontosabban majoricum: III. Richárdját egyszer Hitlerre, majd Rajk Lászlóra, később Rákossira formázta, s aztán változatos ötletekkel azóta is folytatódik az agyalt időszerűsítés, most újra Orbán Viktor az ihlető erő – íme a demokratikus művészeti élet vívmánya. Shakespeare és Molière nagy aktualizálói Kádár Jánossal és Aczél Györggyel persze nem üzekedtek, Ruttkai Éva ironizált is efölött, amikor az *Álszentek összeesküvésére* készülődött, s a rendező javasolta: a páholyba a Napkirály helyett képzelje Sztálint, de: „Miért nem Kádárt vagy miért nem Aczél Györgyöt?” – kérdezte vissza Ruttkai.

Várakozva a Jarry-előadásra az árkádok alatt, a Comédie múltjáról beszélgetve megjegyezted: „Látod, Napóleonnak hadjárat idején is gondja volt a színházra” ... – a három pont itt hazai asszociációkra utaló közös hallgatásunkat jelzi, mert ott tartunk most, hogy művelődés, kultúra, színházügy dolgaiban nincs kivel tárgyalni. Nem Aczélt sóhajtuk vissza, hanem a keserű tapasztalat: üres a pártolók, a színházszerető hivatalosok páholya. És társak sincsenek a zsöllyében, akik tollal elvek és tények nyomán szolgálnák a tisztázást.

VÉDEKEZŐ MAGATARTÁSBAN – ez volt a címe annak a tanulmánynak, amit 1986 tavaszán kéziratban postáztam címedre, kedves Anna, azzal a jelzéssel, hogy szeretném Neked ajánlani. A Nemzeti Színház ügyéről volt szó – kivételes pillanatban: az *Advent a Hargitán* messze hangzó és fergeteges sikere bátorított arra, hogy összefoglaljam színházi életünk hogylétét. Engedelmeddel 1986. május 13-án írott leveledet idézem: „A cikked kitűnő, nagyon lehangoló... Olyan félelmetesnek, erőnket meghaladónak tetszik a feladat, ami előttünk áll, s szorongásunk csak nő. Bár, gondolom, részéről az szándékos, hogy a »mi« kis erőfeszítéseinket ezúttal figyelmen kívül hagyta, hiszen cikkednek más a célja. Sajnos minden sorától újabb gondok, gondolatok, problémák kell hogy eszünkbe jussanak, a helyzetünk kielemezhetetlennek tűnik. Tehát ha pl. említed a nagy Mágust, akkor másokat is kellene stb.... Hogy mi az üdvözítő út? S csak egyfajta üdvözítő út létezik?”

Igazad volt Anna, nem említettem küzdelmeteket, gyanítottam, hogy írásom forgószelet kavar. A *Tartuffe* rendezője, Szinetár Miklós a pártközpontból az ÉS-hez közlési kötelezettséggel postázott cikkében libanoni terroristának nevezett. Kérdésed is igazat sugallt; igen, sokféle úton keresendő a színház, de: minden bemutatóval és folyton keresendő! Barrault-ra azért utaltam, mert a szeretetre alapozott, nyugtalan kutató szellem közösségi színházi mintát sugárzott. Idézem tovább leveledet, vitatkozva is, mert aligha volt igazad abban, hogy magatokat vádoltad, miszerint: „Mi, színészek szinte mindannyian hibások vagyunk azért, hogy idáig jutott színházi nem létezésünk. Ezért nő a vágyunk arra, hogy csak páran játszunk együtt, csináljunk színházat, mert bízni már alig-alig merünk egymásban, s csak így kerülhetők ki a kompromisszumkötések. Nagy a félelem a jövő Nemzeti Színházától.” Tapintatosan kérte akkor: tekintsek el megszólításodtól, mert: „Szerintem ilyen cikkhez nem illendő valahogyan az ajánlás, mindannyiónknak kell szóljon, s ha nem szólna, akkor majd teszünk majd róla, hogy figyeljen rá mindenki!” Egykori sejtelméd is beigazolódott: megjárta a poklot a távozással, az együtt játsszal és a visszatéréssel; és azóta is mindannyi beszélgetésünket átsajog a Nemzeti Színház ügye. S mi lett „mindannyiόνkkal”? Ama kis társasággal, akik Latinovits Zoltán jegyében összegyűltünk? Funtek Frigyes olykor Franciaországból hazajár; Frici szolnoki premierjéről hazatartva Bubik a halálba rohant, Rubold Ödön szerződés nélkül, alkalmi feladatokkal bíbelődik, s Te pedig egy mesejáték második felvonásában molylepkéskedsz. Ide jutottunk negyedszázad múltán.

Védekező magatartásban? – már csak égi-módi álmainkban?

[...]

BOTRÁNY ÉS PROVOKÁCIÓ. Javaslatodra azért is az *Übü királyt* választottuk, mert kíváncsiak voltunk: Jarryval, a XX. század nagy provokátorával egy nemzeti rangú színház hogyan boldogul. Jól döntöttünk; a hatalommánia és a szolgálhajlandóság képtelen

panoptikumát szemlélve azért ünnepeltük a Comédie előadását, mert mértékletességben is kérlelhetetlenül megmutatta a darab idegrendszerét. Ami hazai gondolattal azt is jelenti, hogy loncsos koszoltság, szenny nem terítette be a színpadot; érzéki attrakciók is elmaradtak; továbbá a francia kormányra és az államelnökre se formáztak szerepet vagy jelenetet. A belső szenvedés arisztokráciája, mondja Barrault *Botrány és provokáció* című tanulmányában Beckett utolsó írásait jellemezve. Ebben a tanulmányban beszél arról is, hogy: „A művészetben minden szabad, még a botrány, a provokáció is. De minden művészetben más a helyzet.” S a színház, amelynek életét az esti találkozások jelentik, „legnehezebb gondja emberi magatartását illetően, hogy művészete területén a teljes szabadságot az ember iránti tisztelet megsértése nélkül őrizze meg” (Barrault kiemelése). Ami pedig a botrányt illeti: „...csak akkor lehet jogosult, ha teljesen őszinte, és ha a tárgy megköveteli, ha hiteles szenvedés van benne.” Hiteles szenvedés – állítja Barrault, és nem liberálisan spekulált, rendezői diktátum, amely a színészt nem együttműködésre hívja, hanem végrehajtó bábnak tekinti. „Együttműködést kívánok, a közös kín demokráciáját” – mondta színészeinek halála előtt Harag György. A közös kín alkotássá gyöngyözheti a munka, a boldog munka nyomán kivajúdott előadást. Ám az embertelenségig diktatorikus légkör bénítja a lelkeket, és félelem üli meg a társulatot. Kállai Ferenc és színésztársai többször elmondták: ezért lehetetlenült el, omlott össze a Nemzeti társulatában Székely Gábor, Zsámbéki Gábor igényes színházszemélye. Közeli és személyes példát is említve: Béres Iona keserves tárgyszerűséggel mondta, amikor huszonhét év múltán pokoljárásában odáig jutott, hogy elhagyja színházát, színházadat, játszótársait, egyedül Te mentél oda hozzá, hogy marasztald. Miért? Mert a többiek félnek; a vezetés megtudja, hogy ragaszkodásuk jelét mutatják a távozonak – akivel esték százain együtt játszottak, majd valamilyen ürüggyel repülnek, akár a törvénytelenység árán is. Hát nem botrányos állapot, kedves Anna? Barrault naplójában azt írja: nemzedékek egymás mellett és együtt, mély hivatottságban dolgozva érlelődnek társulattá, vagyis: „az emberi küzdelem teremti meg az úgynevezett színházi családot”. Ahol az igazság emberi és művészi-alkotó dimenziójában a félelem bénítja a lelkeket, ott produkciókat termelhetnek, de színház nem születik. Családon nemcsak a társulatot érti Barrault, hanem az EGÉSZET, a színházi életet; albumában ezért is láthatod Brook *Cseresznyés kertjének*, Mnouchkine *Bobócokjának*, Antoine Vitez *Tartuffe-jének*, Strehler *Jó embert keresünk* című előadásának felvételeit. Mert ő az említett alkotókat és előadásokat is szellemcsaládjába tartozónak tudta. S ez a léleklemeleg érzés a szolidaritást is magában foglalja. Magam is ekként gondolkodtam, amikor Művész Színházatok ellen elkezdték a megsemmisítési akciót, s bár Schwajda György a *Népszabadságban* és másutt valótlan tényekkel rágalmazta a Nemzetit, róla való véleményemet felfüggesztve, aláírtam a tiltakozást, mert a kulturális, művészeti életben mindenféle ártó, romboló terv ellen a tehetség, az érték, az álmodott-vágyott család védelme szellemi, erkölcsi kötelezettség.

MI TÖRTÉNIK ITT? Mi történik nálunk? Utálkozás, intézményesített szétkaszaboltság. Végzetes tisztázatlanság a gondolkodásban: ahol 1945 után börtönbe és szovjet munkatáborokba hurcolták, megkínózták, megsemmisítették a polgárságot, majd a forradalom bukásával egy fiatal értelmiségi nemzedék futott szét a világba, s egy félszázadon át hazugságban pácolt, emlékezetfogyatékos ifjúság nevelődött, ott öntudatos, művelt polgárság nem alakulhatott ki. S a léleknyomorítás változatos és leleményes módszerek-

kel folytatódott 1990 után is. Mégis, a művészinak hirdetett program évtizedek óta így szól: polgárpukkasztás-megbotránkoztatás. De mondd, Anna, hol a polgár? Ki a polgár? Hisz ki se nevelődött igazán; a régieket sorsukból kiforgatták Rákosiék, az 1956-os forradalom bukása után elmenekült egy újabb, jobb világot remélt nemzedék, tehát az elmúlt fél évszázadban a családok értékrendje, szokása, szuverenitása szétverődött, megsemmisült. Fogyatékos tanulmányok folytán az új ifjúság szellemi-erkölcsi alapozása helyett az esti előadáson szennyes persziflázsok, idétlen történetek, eltorzított klasszikusokkal folytathatja azt, amit délután a kereskedelmi csatornákon bámul. És nézheti Süsü apót, Bodrogi Gyulát, aki a szórakoztatóipar fenoménje; reggel, napközben és este mesterfecség a tévében, és vezeti a Nemzet Színészeinek díszes társaságát a drogos-alkoholos cserbenhagyásos gázoló Buci-kolléga tárgyalására. Mert az egyenlők közt egyenlőbb vagy ám – Bucikám! Teljes értékszavár, arrogancia az egyik oldalon, a másik társaság (?) pedig dermedten kukul. Ezért is, hogy a polgári párt középkorúvá korosodott társaságában kultúrát és a művészetet értő s azt a politikai gondolkodásban és cselekvésben távlatos tervvé érlelő személyek, személyiségek hiányoznak. „A fiúk Rejtőnél abbahagyták az olvasást” – mondta nekem Nemeskürty István a Millenium ünnepére készülve, törekvéseiben érzékelve a felsőbb, műveletlen siketségeket. S a politikai dramaturgia szerint tekintélyek rangja fedezi kulissza mögötti vagy próbaszínpadi sületlenségeket, monológokat – igen, Szócs Gézára gondolok. Ami bőszíti (?), kedvetleníti (?) a politikai híveket is, amúgy pedig népfrontba szervezi a felháborodókat. Ha az államtitkár neve felmerül, mindenkinek van története, hol aludt el, micsoda blőd rögtönzésekkel szórakoztatja a nyilvánosságot. Örökösen multság tárgya: döntési helyzetektől és anyagiaktól fosztottan folytonosan utazik, munkatársait képtelen működő egységbe szervezni, nyilatkozataiban pedig őket szidja.

BESZÉLJÜNK EGYENESEN: a polgári körök társadalma, amely műveltségre alapozva szervezte együttléteit, s áldozatokat vállalva, heroikusan kitartott és küzdött a politikai változásért, becsapottnak érzi magát. S nem azért, mert súlyosbodnak megélhetésének gondjai, hanem azért, mert magára hagyottan küszködik szellemi ügyekben. Említsem a Huszár–Vojnovich-villa sorsát? Téged is érint, hogy Fedák-estedet nem mutathattad be a nyáron, a pályázaton elutasították a támogatási kérelmet. Esztendőkön át évközben és nyáron eleven művészeti-szellemi életet szervezett ide a Fodor család, s most már elapadt a tehetőség és a hivatalos pártolás. Éppen most... Említsem a Térszínház társulatát, amely negyvenkét éve mérhetetlen erőfeszítések közepette Bucz Hunor vezetésével Bornemisza Pétertől Beckettig és Páskándi Gézáig hatalmas repertoárral főként fiatalok látását, gondolkodását alapozták, tavaly s az idén se érdemesültek támogatásra. A Térszínház negyvenkét év múltán most, éppen most, amikor élnie lehetne, agonizál. „A kultúra nem a forradalom terepe” – nyilatkozta Jankovics Marcell (*Heti Válasz*, 2011. december 10.). Az elmúlt hetekben következett a kéréllhetetlen eszméltezés: a pénzügy és a gazdaság területe sem az. Apátiában a közhangulat, a lelkek erősítése sokszoros kötelezettség; de nem úgy, hogy a miniszterelnök nyugdíjasoknak szóló levelében folytonosan a „magyar” stíltáncot járja. Magyarul és nekünk szól a tájékoztatás – a helyzet világos. Ettől nem dagad a kebelünk, s attól se, hogy a Parlament előtti tereget átrendezik, amelyre hatszáz millió kerül az üres kasszában is – ám kis közösségeknek százazrek, néhány millió sem jut, hogy túléljék a nehézségeket. Nyolcszáz millió jut

a magyar divat népszerűsítésére, miközben sok művelődési, művészi közösség napi gondokkal küszködik. Önmérséklet és érzékenység helyett erőszakosság – gyakran a felforgatásig menően. Kulturális ügyeket ismerő körökben egy bizonyos szemérmetlen erzsóki markotányos hölgy minősíthetetlen viselkedésétől és hatalmi játékaitól áradnak a történetek: a nagy rendezvények mindenható nagyasszonya. Szaporodnak a tények, méltatlan figurák tarvágással pusztítják a hívek lelkesedését is, amely nem őket, hanem a kormányt s az egykor százezreket lelkesítő miniszterelnökének hitelét is naponta koptatják. „A döntések ott születnek, ahol meg kell születniük” – mondotta a miniszterelnök szóvivője (*Magyar Hírlap*, 2011. október 8.), aki darálásainak folytonos magyarai hivatkozása helyett megtanulhatná, hogy a magyar a mondat végén ejti a hangsúlyt, ő pedig fáradhatatlanul felkapja, jó néhány igaz magyar párttársához hasonlóan. Kósa Lajos gyakori fordulatával élve: „A helyzet pedig az, és a napnál világosabb.” A döntések gyakran nem ott és úgy születnek, ahogy a közösség jelenbeli és távlatos érdekei hitelen és megnyugtatóan elintéződhetnének. Ezért is értelek, Anna, amikor azt mondd: a színházat csak színészként óhajtod képviselni. Közösségi emberként, de hivatalos megbízatás nélkül – olykor velem is vitázva, mondd bölcsen, annyi kudarcos sors ismeretében. Okkal, mert nem akarsz az „akarat cseléde” (Ady) lenni.

Tanácsalanságaink közepette pedig olykor egymástól kérdeztük: a józan, a belátó ész nevében ugyan kinél lehetne fellebbezni?

Az országot járva nálamnál jobban ismered a helyzetet, és sorolod a panaszokat; nyolc év adatott felkészülésre, és mégis: általános az eszmei és irányítási zavar; folytonos rögtönzés, olykor átlátszó, máskor mobiltelefonon el- vagy el nem intézett döntések árjában sodródunk a kultúra és a művészet területén. Igazgatók kinevezésétől a Los Angeles-i *Bánk bán* kudarcáig. S ebben az apokaliptikus zűrzavarban történhet meg, hogy olyan műveletlen pártcsahos, mint Szabó László rászabadulhatott a televízió ügyeire! Kérdezed: ki ez a Szabó László? Éppen erről van szó! Pökhendien beszélt súlyos kulturális kérdésekről, amire Kopp Mária válaszolt indulatosan (*Heti Válasz*, július 14.; július 28.). Nem is említeném, de a kulturális adót (Duna Autonómia) becsmérlő stílusa, az újkori „polgári” politikus mintája is, és sokban kifejezi nemzedékét. Ugatja a nemzeti összetartozást, mégis: semmibe veszi a kultúrát, de műveltsége nincs, a repüléstől kezdve a kommunikációig mindenhez ért, mindenre vállalkozik, így a színházi társaság titkárának is. Lapjuk is olyan, mint hoppmesterük: még annyi eleganciát se mutatott, hogy a Kossuth-díjasokat köszöntse. Szabó László ugyan repült, de nem a MALÉV-vel, ám szelleme maradt. A tétel pedig így mutatkozik: nem tét a kultúra. S ahogy 2000-ben a polgári kormány elvette a Sinkovits Imre, Agárdy Gábor, Kállai Ferenc, Raksányi Gellért, Béres Ilona, Császár Angela nevével becses és mások között személyekkel is rangos Nemzeti Színház státusát, most úgy darálják le a Duna tévé hivatását. Mélységes tévedés: nem épület, hanem lélek teszi egy színház s bármi más művészeti intézmény súlyát, értékét. De ezúttal a Duna műszaki berendezéseit meg kellett szerezni, a Mészáros utcai épület most üresen mered a vakvilágban. Kafkai titokzatossággal, indok nélkül küldtek el kiváló szerkesztőket, adásvezetőket olyanok, akinek fogalmuk sincs a kirúgotak munkájáról. Mit olvashattunk a *Magyar Nemzet*, a *Magyar Hírlap*, a *Kárpátinfo*, a *Világgazdaság* stb. 2010. július végi számaiban? Szalai Annamária tudatta: „Nem lesz jelentős elbocsátás a közmédiában.” Azóta tudjuk: hazudott, noha az elsőt is törvénytelennek mondta a bíróság, immár a második kollektív kirúgási programot is lebonyolították.

A Duna tévé munkatársainak csaknem hatvan százalékát eltüntették. A Duna a magyar kultúra és művészet magas igényű, világméretű képviselőjére is hivatott, de ez érdektelen a Szabó-féléknek; itt névtelen kastélylakók diktálnak. Mint hírlík, tovább fércelik, foldozzák-toldozzák, a szekusmúltú figurát is az agyközpontban emlegetik, mert a mi besúgóink jó besúgók – miközben szellemi sorsok százával roppannak össze. Nem az idő, hanem barbárok művelik. Kodály, Bartók országának televíziójából eltűnt Selmeczi Bori népdaltanítási ötperce, mert műsorvezetőjét is elcsapták. A nézettségi hajzában a királyi tévének az elsőség; a Duna pénteki meccsközvetítését elvették, s diadalosan jelentik: immár a királyi újra a futball otthona! A vasárnapi nagy nézettségű régi magyar film idejét is átsempésztek az 1-esre, amint a szerdai dokumentumfilm-műsort is. S mi a szenzáció? MacGyver, időfakította színezettel és „Új időszámítás a szórakozásban” – hirdetik Mága Zoltán revüjét; tisztelet a hegedűvirtuóznak, de hát ezen már az Arany János-i keserves kacajjal mulatunk: a Duna-medence és a világ magyarságának alapított intézményben ez a rendkívüli? Szánalmas és gyermekded hírverés. Attelepítették a Duna bemondóit is, és azzal „erősítik” a Dunát, hogy a királyi maradékát, Betlen Jánost és Süveges Gergőt helyezték csevegőbiztosnak. Elemi médiakövetelmény: egy adót, személyiségek, arcok képviselnek. A francia közszolgálatiásban egymás melletti szobában dolgoznak más-más adó emberei, de elképzelhetetlen, hogy cseréljék a bemondókat és a műsorvezetőket. „Újra nyitunk!” – reggeltől reggelig fut a villamos a fővároson át a vörös hajú műsorvezető arcmásával a kocsí teljes hosszára nyomott hírrel, de már neki is ajtót nyitottak, mert kirúgták. Kafkai hadműveletek, említettem, mert: akik az elbocsátó szép üzenetet átadták, azok se tudták, mily édes szöveg lapult a borítékban. Hírcentrum! – mondják az olcsósított központiságról, így két adón nézhetem, a rádióban pedig hallhatom ugyanazt a tudósítást a délvidékiek zarándoklatáról és miséjéről a Bazilikában. „Meggzúnt a párhuzamosság” – hallok november végén az új idők ígését a balatonalmádi eszmecsere egyik diadalos üzeneteként. S ennél már csak az nagyobb eredmény: a DUNA World csatorna Ausztráliába és Amerikába is eljut! Mintha korábban nem nézhették volt a távoli földrész magyarjai, s kérték a Kívánságkosár dalait. Ülészett a diaszpóratanács, tanácskozott a Máért, aztán a magyar képviselők gyülekezete, de sehol egy mondat el nem hangzott a Duna tévéről, amely II. János Pál áldásával értük és nekik alakult 1992 karácsonyán, és a polgári kormány jóváhagyásával raktárból ömlesztett filmek utójárós csatornájává sorvadt 2011-ben. De még annyi rendet se teremtettek, hogy a mikrofonok cégjelzése egységesüljön. A Duna híradásában az 1-esé, az 1-esben a Dunáé, itt is, ott is a „hírcentrum” rögzítője. Egy konyhában főzünk, mondta Szabó László. Csakhogy közös lakásban a budi is közös, reggel pedig sorállás és szarszag lengi be a társbérletet, bármilyen kiváló a szagtalanító, vagyis a „pijár”, amelyben Szabó László is fújta az ákáci illatot. Bizony, Tóth Árpád *Álarcosan* című versét is elmondanod kevés a helyzet leírására. Csoóri Sándornak a miniszterelnök ígérte: a Duna marad! Igen, marad az embléma, amúgy a Duna kifordult medriből, az új vezetők aligha gondolták, hogy le-építésvezetőknek csábítják őket. Elnök-vezérigazgatója továbbált hamarost; s amikor az Opera egynapos igazgatójának a megbízatását visszavonták, két hónap múltán kiderült: nem Godot-ra, hanem Ókovács Szilveszterre vártunk. Ókovács Szilveszter zenében szakember, de aligha volt példa a kulturális életünkben; valaki magas megbízatását néhány hónap múltán odahagyja egy másikért. A kereskedelmi tévében kiváló műsorvezetőnek bizonyult, új posztjára kerülve nyilatkozataiból kitűnt: a Dunát jobbára

folyóként látta. Aztán felderengett: a Duna tévé nemigen izgatta, mert tévémegújítási tervzet helyett az Opera holnapjáról írt dolgozatot, s így tízhónapos tévé-vezérigazgatóságának műve: az elbocsátások neveihez köthetők. Hatalmas feladat új megbízatása, de ő: „adja a házat”, noha nem tulajdona, hétvégi két reggelen a királyi tévében átműsorozta az ősz Noémivel. Továbbá: heti és napilapban egyre silányabb cikkekkkel szerepel rovatában, s még fellépéseket is vállal, hát bizony ez már önértékelési zavarában kérdés-ként merül fel: Bánffy Miklós, Márkus László, Palló Imre, Lukács Miklós házának első emberéhez illik-e a porondmesteri mindenkedés?

S mi az újdonság a királyi tévében? Nyári emlékek: péntek este *Hyppolit a lakáj*, másnap, szombaton hajnalban az üres révfülöpi mólón steppelnek, danolnak és beszélgetnek, este akciófilm; másnap délután futballmeccs és vasárnap esténként Balázs Péter elaggott kabaréjelenetekben ordítózik Tahí Tóthtal. Aztán még hétköznap is gyakran, mert Balázs az ügyeletes reklámfenomén – no most már kereszt(y)én(y) televízió üzemel. Kitartottak a fiúk! Balga módon hajtják a nézettséget, holott az állami televízió helyzetéből következően a minőséget garantálhatná, de mániákusan üldözik a kereskedelmi szennyműsorok statisztikáját. Pártos téveszme pedig, hogy az agya-gagya adók népének csabulása szavazatváltással is jár. Amúgy a képernyőn áradnak a sportesemények; de hogy klasszikus művekből vagy újabb szerzők munkáiból tévéfilmet forgatnának, vagy dokumentumalkotások készülnének, arról alig van hír. Nagy a forgalom a tévé archívumában is; hála az aczéli-szinetári időknek és Zsurzs Évának; Jókai, Mikszáth sorozatok készültek; harminc, negyven évvel ezelőtt forgatott filmek, dél-amerikai, olasz sagák és ócska kabarista műsorok vég nélkül áradnak, és a mai, alkotó elevenység helyett mesterfecseregők vagy DTK-féle tanoncok által összefércelt műsorfolyamokra meredhetünk. Új produkciók, mondom, már látjuk, hogy a lefáradt kereskedelmi arcokat immár piros-fehér-zölddé maszkolták: milliárdos megbízással sorozatot készítenek a köztévének. S hogy a tévé 70 milliárdos összege nincs tételezve a 2011-es költségvetésben? Hát persze, mert kitűnne a csiki-csuki, most se más a módi. Éjszaka anyagiak híján elnémul a közrádió; szűkösen jutnak milliók a Dunának, s milliárdok a királyinak, amely a 2-esen nem kezdte el az ifjúságnak ígért programját. Korábban gyanús vagy nemzetárulás volt, külső cégeket megbízni, most már nemzeti gesztus: milliárdok kihelyezhetők a cégeknek... Talán emlékszel; az őszön a királyi tévében kérdeztek, s egyszer csak: „Három pont” – zárta rövidre gondolatodat a műsorvezető, akit azóta a Dunába irányítottak, amikor régi Bródy-, Hunyadi-, Tamási-tévészerepeidre utalva kérdezted: hol vannak az új irodalmi filmek? Tudom, olyanok művekre gondoltál, amelyekben a színészek önbecsülő szerepekre érdemesülhetnek. Annyi remekmű között csak egyet említve Mórincz Erdélyének sorozata talán ér annyit, mint egy kokárdás-üvöltés vetélkedőfolyam. De most a nézőhajsza világát diktálják, elmélyülésre idő nincs, csak a politikai kerekasztalok ügyeletesei; például a külpolitikai riportokból ismertté lett primáshölgy éber kérdései folytán. Újévre aztán Alindával eltűnt, mert kékharisnyának is paródia volt olykor, amit műveltek.

A nemzeti együttműködés jegyében... – mondhatod ironikusan is. Egyfelől látványos gesztusok: állampolgárság, Szent István ünnepe...; bár a jelmondat csökkent: „Együtt az ország?” – de hiszen árulják az Erdélyből, Felvidékről, Délvidékről küldött búzából sültött kenyeret, a „nemzet kenyere”-t népszerűsítik; az elszakított vidékekről ezrek jöttek az ünnepre, a budapesti körmenetre; akkor miért az ország együtt? Debrecenben a Vi-

rágkarneválon vendégeskedtél; de azért elfogultság nélkül csak kérdezem: miért az állam fizeti a debreceni tűzijátékokat? Ha nincs pénz már évek óta: a Latinovits Színházat nem tudják megnyitni, megszűnt a *Debreceni Disputa* című igényes folyóirat, ha tehát a város szegény, amint az ország is az, akkor ne parádézzon petárdával. Baján se. De félre a fanyalgással, két stadion is épül. Amúgy ne ámítsuk magunkat azzal, hogy István király nyomán lassan minden királyunk, csatát veszített vezérünk klapanciás versekben és musicalben dagasztja keblünket. Csaba királytól Zrínyi Ilonáig és tovább – ez is a fesztiválózás egy változata, műfaja. Forगतagos kábulat, és a mély moccanatlan. Lázás honszeretben több önszigort! Szabadságharcos retorika helyett a Lippát feladó, ám boldog Erdélyt álmódó és teremtő Bethlen Gábor gondolkozása hiányzik a kormányzati és közgondolkodásból. Látványos ünnepi alkalmak, nemzeti szakralitás erősítése egyfelől, másrészt pedig folytonos szakadozottság a kultúra hétköznapi dolgaiban. Cirkusz és kenyér, tűzijáték és a nemzet kenyere...

Utaltam már rá: másfél éve Szócs Géza utazik, és nyilatkozza képzelgéseit, pontosabban: sületlen ötleteit, s már mosolyogva legyintünk – meddig még? Emlékezhetsz, tíz esztendeje Rockenbauer Zoltán volt a miniszter, amikor felügyeletével a Nemzeti társulatát lefokozták, most a köztelevíziók kulturális műsorainak legfőbb felelőse: s tíz évvel ezelőtt műsorokhoz mai dátummal írják a nevét – az egykori tárcavezetőnek. A szolgálathajlandóság nem politikai kategória, csak a párthűség és a személyes bizalom. Főpolgármesterünk fifikásan feloldotta a dilemmát, „Ha egyszer is ártanának a kormányynak, és ezután bárki a helyükön látja őket, csak szóljanak” (*Heti Válasz*, 2011. augusztus 18.). Csakhogy a helyes vagy téves művészeti tanácsnokság nem napi és kormánykérdés, hanem gondolkodás és szellem, távlatossá nem a politika avatja, hanem az idő s érték ereje, amit a közösség elfogad, s életévé emeli a döntéseket. Ilyenképpen tisztázatlan és téves a polgári párt gondolkodása, mert a művészeti élet területén a pártmegbízhatóság és a kultúra, a művészet ügye nem rendezhető egy menetoszlopba. S valaki azért fontos egy művészeti testületben, mert: „a mindennapi politikai döntésekben vesz részt”, s ilyenképp személye „erős érdekérvényesítés”-t ígér, vajon nem az agitáció-propaganda szemlélet újmódi változata? Ha valaki narancssárga sállal a nyakában ott ült a nagygyűlések pódiumán, éppen úgy csinálhat jó és gyöngye színházat, teremthet jó és rossz előadásokat, s lehet hiteles alakítása, és bukhat meg szerepében. Már ezért is paródia Eperjes Károly lejtmenete a győri színház ügyében; lapos és méltatlan érvekkel felháborodik; nem érti, hogy mi történt, mert ő úgy képzei: mozgalmi és barátsági alapon a direktorság jár neki.

Debrecenben a Virágkarnevál lelkesütségében nyilatkozva említetted: kedves költőd, Tóth Árpád *Álarcosan* című verse talán most kevésbé időszerű. „Most egy sugarat / Se tudok hazudni, se lopni. Vergődő és fénytelen harcokon / El kell kopni.” Mondd, Anna, hát nem koptatnak a méltatlan helyzetek? Mert a Kossuth-díj örömeiben is zimankós az idő. És örökösen kinn van a fejed, mert kevés a játék, holott abban kéne elmerülnöd. Hivatásodat jelzi persze, hogy szerepnyi erővel merülsz el egy-egy vers rejtelmében is, és sorsoddá avatva állsz vele közönség elé. Ne hatódj meg díjadtól, ezt a közönség, híveid hatalmas serege már régen megszavazta Árvai Rékának, te adtad a rangot Péterrel, mert méltatlanok seregével már lejárátták a becsét. S erőd, méltóságod is emeli rangját, hogy soha, egyetlen gesztussal nem jelezted a föntieknek, hogy óhajtod az elismerést – ellentétben számos társaddal, akik lankadatlanul szervezték, szer-

vezik az igen áhított elismerést. Ügynökös filmek minden esendősége ellenére valóságosan idézte a jelent, most is működnek a régi erők, gyakran tények híján is érzeted pontosan működik. Feledve a múlt, ha a személyes vagy a pártérdek diktálja; ilyenképp működnek jó besúgók és a pártszakemberek is, régi és új bizalmasok. Such György, a Rádió távozott elnöke, aki Kossuth és Petőfi nevével és szignáljaival a kultúrát, a színházi közvetítéseket is kilúgozta, az 1956-os forradalom félévszázados ünnepén, intézményét megbecstelenítve a briganti rohamosztogokat beengedte az intézmény udvarára, hogy ütlegeljék a védtelen embereket. S mert egykor a kormányfő kabinetfőnöke volt, számonkérés helyett újabb magas megbízatásra érdemesült. Medveczky Balázs ugyan súlyosan felelős a tévészékház körül kirobbant összecsapásért, de mert a Gyárfás Tamás-féle elaggott társaságot kivágta a tévéből, megszolgált a maradását. Balga csillagnézők vagyunk, kedves Anna, szellemiekhez ragaszkodunk, miközben a világ gazdasági, politikai érdekei szerint játszik velünk.

Személyes tapasztalatként még annyit talán: húsz esztendeje nem volt politikus, aki vel a Nemzeti Színház törvénykezésig menő gondjairól elmélyülten eszmét cseréljek. Kormányok, miniszterek, államtitkárok jönnek és mennek; igazgatói pályázatot írnak ki, kineveznek, perc-rögtönözte sületlenségeket beszélnek, ha a Nemzeti Színház ügye szóba kerül. De azokat a művészeti, történelmi, szellemi, erkölcsi kérdéseket, amelyeket a modernitás és hagyomány összefüggésében üdvös volna tisztázni, senkit nem érdekel. S most oda jutottunk, ahol vagyunk; tipródik a tájékozatlansággal elegy politikai számítás, lapítás, és minden szakad tovább. Mert az emberi, színészi, művész becsület vele a Nemzeti és a nemzet méltósága is bátran provokálható. Zugpincékbe való „alternatív” önpiszkító gondolatok így szólhatnak meg, és elevenülnek meg a legmagasabb teátrum-i fórumon is, mint a provokáció, akár kukkolókabinok nívójára züllesztve közönséget, pökik a magasztos eszményekre. A modernség technológiája sorozatgyártásként működik immár. Az álújítót pazar pontossággal jellemezte Latinovits Zoltán: „Mert számára nincs mese és Paradicsom és legenda. Számára nincs illúzió, szépség, pátosz: »szülőanyád, te bohóc», nincs fohász, nincs szerencse, nincs csoda. Az álművész, mint az egyszeri giliszta, saját farkába harap és nyúszít, hogy a többiek is féljenek; vakond-vakságában, halálig-vezető alagútjaiban a pusztulást élvezzi” (*Ködszurkáló*).

AZ ÖNLEÉPÜLÉS jeleit Barrault társadalmi méretekben is pontosan látta már jó fél-évszázaddal ezelőtt: „...amikor a profán elem kiharcolta függetlenségét, és a megszentelt dolgok elvont csökevényé válnak, az erotikából obszcenitás lesz; a romlottság úgy terjed, mint valami betegség”. Mi történt nálunk? Istentelenített és deszakralizált évtized után váratlan fordulat, amikor 1956-ban a Nemzeti Színház színészei által a szabadság megszentelt intézményévé is emelkedett. Ami nemcsak azt jelentette, hogy Bessenyei Ferenc és Sinkovits Imre verset mondott azon a diadalmas 23-ai napon. Ennél sokkal mélyebb fordulat érlelődött: a társulat kezébe vette sorsát, és leváltotta Major Tamást. Több társulat ragaszkodó szeretete (a Vígszínházban Magyar Bálint, Debrecenben Téry Árpád) mellett a Nemzeti együttese egyhangúan szavazott arról, hogy elégük volt Major Tamásból – ez jelentette szabadság, a demokrácia pillanatát a Nemzeti Színházban. Aztán, ahogy Kádár visszatért, úgy Major is visszafoglalhatta helyét. És a megtorlás változatos hadműveletei következtek, kívülről is szított és belső hatalmi viszályok gyöngítették az erőt. Annyi tény között néhányat említve: Aczél György kénye, politikai játszmái

és hangulata szerint jóváhagyott vagy tiltott darabokat, így igényes és tisztességes műsor nem épülhetett; vékony képességű színészek és rendezők mutatványai, a kénytelen-darabok hazug volta becsületében és rangjában is gyalulták a Nemzeti tekintélyét. Gábor Miklós, egykori párttitkár beszélt 1993-ban a Nemzeti süllyedéséről; ő, aki 1945 után a politikai rohasztás egyik fő felelőse volt. Mert egy társulat és az épület képviseli a hagyomány becsületét is. S a Nemzeti együttesének 1945 után drámai és tragikus a története azzal, hogy vezetőinek bolsevik hatalmi tusakodásában sorvadt az alkotói szabadság légköre. S vele egyre fakult a színházcsinálás ünnepi érzése is. Elmondta: mennyire megdöbbenett Gábor Miklós fanyalgása, amikor *Advent*-előadásotok oly felrázó sikert hozott, s valami avított Németh Antal-i időket emlegetett feljegyzésében. Igen, mert Gábor Miklós kudarcos Nemzeti-beli élete utáni fordulatban már csak magára figyelt; igazán sem a társulat, sem a színház kultikus sugárzása nem érdekelte. Maga magának volt kultusza, mondom ezt úgy, hogy nagy szerepeiben láttam, s közülük a legmélyebb a IV. Henrik király volt. Amelynek záró pillanatában megrendítő volt, amikor a cellában az apácát szökésre csábítja, aki nem engedett: „de jó Felség... én Krisztusé vagyok...”, mondta, és erre Henrik-Gábor cinizmustól fosztott fájdalmas keserűséggel válaszolt: „Te Krisztusé vagy? Édes gyermekem! De jó neked!” Talán Gábor Miklós életének legmélyebb vallomása fakadt fel Füst Milán darabjában...

A Nemzeti sorsáról beszéltem, s arról, hogy Gábor Miklós politikai élvezéséggel megszegyenítették művészeket, és megfosztották azoktól a kiválóságoktól, akik a Németh Antal-i hagyományt jelentették. Ha Párizsban kezdedbe kerül egy nálunk befogadó színháznak mondott teátrum műsorfüzete, az időszerű esemény mellett gyakran képekkel illusztrált ismertetőkből olvashatod, hogy ötven, száz évvel ezelőtt milyen hírességek és mely darabban játszottak az épületben. Éppen a Hely szellemét, a falakat, a színpadot és a nézőteret tisztelve tudatosítják az értéket a jelennek is – az alkalmiságban is az állandóságot. Emlékszel, amíg a Comédie előcsarnokában Péterre vártunk, a képernyőt néztük: a színház történetének fontosabb pillanatait idézte fel; az alapító okirat, metszetek, képek, színészek, színpadi jelenetek árama, s az épület 1900-as leégésének drámájáig és tovább, felidézve az 1954-es moszkvai vendéjátékot, Strehler–Goldoni *Nyarálók*jának rendezését, A. Vitez elképzelésében Brecht *Galileijét*, kirajzolódott a Comédie 330 éves történelme. A háromperces képsort nézi napközben, aki jegyet vált, szemlélik azok, akik idejüket ütik el egymásra várakozva, szemlélik az előadás szünetében s a végén is cihelődve a hazatérésre. Azaz: naponta sok százan, ezren megismerik, felidéznek magukban a francia nemzeti színház évszázadait. Ilyenképpen az épület kövei szellemiesülnek is. 1965 márciusában a Nemzeti régi épületének felrobbantása jelképesen is kifejezte: itt sorskérdéseink programos színházi gondolata nem élhet meg. Máig lehet vitatkozni akusztikájáról és műszaki állapotáról, de egy bizonyos: a szakemberek számos megtartó megoldásával előálltak, de Aczél sugallatára a párt legmagasabb testülete döntött a robbantásról.

A Nemzeti jelképet kellett elpusztítaniuk.

Előbb, 1974-es *Alföld*-tanulmányban csaknem ösztönösen írtam arról, ami Várkonyi Zoltán írásos lobbancát, Kazimír Károly sértettségét és a pártlap ingerültségét kiváltotta: a nemzeti gondolat a tét! Ahogy más területen is: gyanússá tenni a tényeket, Fekete Gyula fogyasztásunkat panasolta – de: Komlós János cinizmussal válaszolt sorskérdésünkre, mikroszkópi konferanszában a magyar anyákat anyanyulakhoz hasonlította. S tudod, hogy a politika képviselőjében ostoba dolgozatában ki támadta észleletemet? Kerényi Imre, aki az

elmúlt húsz esztendőben körbe verbunkolta a pártokat. Sorsát és életútját szemlélve elmondható: változó tehetségek közügi szerepben művészi becsületüket is felélték az elmúlt évtizedekben. Kerényi Imre bolsevik, majd MDF-es láza után Fodor Gábort éltette miniszterként, s potomság, hogy a Nemzeti-elleni Merlin-tanácskozást szervezte, de az már az idiotizmus jelének mutatkozott, hogy Varga Mihály építész, Szabó István főosztályvezető és más észmadarak élén a Nemzeti New-York palotába költöztetésére szervezkedett. Kettős hasznot ígért a panamagyanús akció: a csődközeli Postabank megmentése mellett a Nemzeti Színház ügyének elsilányítását is garantálta. Kerényi most már a polgári oldal élharsonása: történelmi galériát szervezett; Galambos Tamás festménye Nagy Imre újratemetésének emlékét idézi, s egy oszlopon látható húsz év címere: a kaméleon, Kerényi Imre címerállata is... Ami 1990 után a főiskolán történt, arról szó se essék, osztályfőnököd, Kazimír Károly eltávolításával letudták a fordulatot. Babarczy László az élre állt, s látjuk az eredményét. A változások alibi voltát jelképesen is kifejezi: 1957 nyarán a főiskoláról kirúgott Hubay Miklóst, aki a görögöktől a modern magyar drámáig ívelő kérdéseknek mesteri tanára volt, a fizetési listán ugyan visszafogadták, de a diákok közelébe nem engedték. Netán Hubay Miklós emlékeztette volna a Babarczy–Huszi–Hegedüs D. Géza-(stb.)féle vezetést, hogy magyar klasszikussal is lehetne vizsgázni az Ódry Színpadon? Most Ascher Tamás rektor egyik helyettese lehet a kereskedelmi csatornán hitelét veszített Bárdos András – mondod, miféle szellem és erkölcs diktál ebben a „politikamentes” és független műintézményben? Olvasom a párizsi Conservatoire ez év végi vizsgaelőadásait: modernnek, Beckett, Pinter, Williams Miller mellett Racine, Marivaux, Molière, Musset, Feydau, Claudel művei szerepelnek a műsorban. Huszi Péter, aki a kilencvenes években rektorkodott is, egykor még a *Bánk bán* címszerepében vizsgázott, negyedéves osztály Katona darabját azóta se játszotta. Szép Ernő mellett alig van magyar drámaíró az Egyetemen, aki nyilvános vizsgára érdemesült. Az Új Színház körüli heccparádéra utalva: színjátszásunk jelenét, de főképpen holnapját tekintve tehát nem az a fő kérdés, hogy hány fővárosi vagy vidéki színházban játszanak magyar darabot, hanem az egyetemi oktatás szelleme. Hogy ismerik-e Katona korát, Madách *Tragédiáját*, avagy a múlt század harmincas éveit. Tamási költői nyelvét értik-e és megtanulják-e beszélni, avagy Németh László képekből építkező dialógusait miként érlelhetik hitelessé. Ám ha erre impulzus nem éri a színészhallgatót, s rendezőgyakornok se ambicionálja, hogyne, nem majd avíttnak és sültmagyarnak minősítse tanára, így hát képzetüket se fárasszák az elmélyülésben, mert a megújító szellem Kleist, Albeee, Mrozek ihletében méltányolható. Azt persze nem értem, hogy ha egy színház musicalra szakosodik, miért Madáchnak nevezik, s miért nem keresztelik Webberre? Itt egy belterjes társaság azt hiszi, hogy színházigazgatónak születni eredendő kiváltság, mondta egyszer nekem Czimer József. És csak ez a kör szentesítheti az újonnan érkezőket. Márta István körüli, nemzetközivé avatott parádéra is igaz, de az pedig arcpirító, hogy Dörner György, az igazgatói rangjához méltatlan, színvonalatlan dolgozattal áll elő igénybejelentésként.

Egy 1997-es minisztériumi megbeszélésen, ahol a határon túli színházak ügyeit vitattuk meg, javasoltam: talán az érintetteket kérdezzük meg, mire van szükségük! Minden színi szervezetek, intézmények főfelügyelője, Babarczy László közölte: „Majd mi mondjuk meg”, hogy mit kapjanak! Mi mondjuk meg – igen, mi mondjuk meg, hogy melyik a jó színház; mi mondjuk meg ki kap Kossuth-díjat; mi mondjuk meg, hogy ki tanítson a főiskolán; mi mondjuk meg, hogy mi a színház. Mi tiltunk, mi tűrünk és mi támogatunk! Mi mondjuk meg, mert a „seggünkben is fejjünk van” – Weöressel szólva.

Mondja Babarczy – most már a marosvásárhelyi főiskolán is. Diktatúra üli meg a magyar színjátszást. Ez a szellem ömlesztzi a maga képére formázott, egyéniség nélküli, de már droggal önhevített színészkezedeményeket s az önmegvalósító rendező urakat. Akik se színészen, se társulatban, se színházban nem gondolkodnak, mert önszerető ambíciójukban legfeljebb a diktátoros mestereknek akarnak tetszeni. Minap az egyik guru nyilvánkozatát hallgattam: ötórás darabot rendez! Hosszú? Nem érdeklí, legfeljebb elmennek a nézők, válaszolta magabiztosan. Tessék mondani, és ez mibe kerül? De ez fel se vetődik. A pályázati tanács úgyse számol visszafelé; csak a számlák legyenek rendben. De még az is maradhat haveri kuszaságban, mint a filmesek hétmilliárdos adósságából tudjuk. S ha főszereped reményében egy közösség nyári színházi munkára pályázik, akkor elutasítják, mert téged, kedves Anna, csak megtűrnek, hisz brancsukba nem tartozol. Mert ők mondják meg, hogy ki vagy. Évtizedek óta változatlan zajlik a blöffre játszó pókerparti, amelyben pártközpont vagy kuratórium egyre megy. „Pártok nem tettek nagyvá nyitni” – vélekedett Fedák Sári, ám tapasztalatunk kevésbé önvigasztalásos. A parlamenti képviselői arány ugyan nagyot változott, de a kultúra fölötti intézményes és pénzlogarchia posztmodern diktátuma változatlan – ezért csak alkalmi háborgásokat észlelsz, amikor pillanatokra a protokolltáncrend ütemzavart észlel. Ami pedig azt jelenti: nincs történelem, nincs múlt; antiszemiták, kirekesztők, Európa újkori fasiszta mételeye vagyunk, „az idegen szép”; a Nemzeti alternatív, a közönség sem érdekes; mondván: a testi és szellemi önélvezetet avassuk színházi programmá.

NEM VÁLLALTAD a zsúriskedést Pécsset, s igazad volt – az esztétikai terrort hitelesíteni? Mert ami felett vélekedhettél volna, azt kizárólag ők főzték. Ugyanis nekik az nem demokrácia, hogy évadának legjobb előadását a színház vezetősége jelöli ki. Csak az érvényes, amit a belterjes társaság megtekint, s majd abból méltóztatnak selejtezni, illetve Pécsre léptetni. Mondhatom: nyitott egy színházi társadalom – ilyenképp a műcsaiság a „magas minőség” jelszavával virágozhat. Ebben Párizs se különb – Molière-díjra hosszú időn át csak a fővárosi előadásokat és színészeket méltatták, majd csöndesítésül „A legjobb vidéki előadás” címet eszelték ki.

De hogyan is alakult ki ez az áporodott légkör? Itt most csak egy szempontról, talán azért, mert magam is gyakoroltam a mesterséget.

Nem feledhetem Ruttkai Éva bájjal áthatott fölényes legyintését, midőn a honi kritikai élet került szóba: Rosencrantz és Guildenstern! – és mindkettő Tamás; jellemezvén a két divatdiktátort. Egyik a tévé színházi adásának, továbbá, a *Színháznak* valamint a szövetségnek és az irodalmi lapnak tervezte, szerkesztette, írta, szervezte, nyírta, szabta a fazonját. A másik? – távozásom nyomán státusomra érkezett a *Magyar Hírlaphoz*, ahova előző munkahelyéről, a Rádiótól egyik kollégája még engem figyelmeztetett: „Vigyázzatok, mert téglá!” Akkor kellett értesülnöm a téglá kifejezés értelméről: valóban Guildenstern. Ezidőt írta naplójába Karinthy Ferenc: „A *Színház* című olvashatatlan szaklapban, a Színházművészeti Szövetség hivatalos orgánumban felelősségre vonják azt a néhány szerencsétlen kritikust, aki másként vélekedik, mint ők. Egész sorozatot indítottak az »elviség védelmében«, a »kritika tisztasága« jegyében” (1973. április 7.). Guildenstern rendezőként amatőr maradt, hírlapjával együtt azóta ő is megbukott, teátrista iparüzési ambícióját feladva Eugénusz bácsi korba zuhantan (*Tangó*) kereskedelmi adón elaggott társaság körében danolja és járja a liberál-bolsevik tangót. Rosencrantz és

Guildenstern mellett a harmadik: minap elhunyt Molnár Gál Péter – MGP(U), alias „Luzsnyánszky Róbert”, mint utóbb értesülhettünk róla, aki tán a nevedet se írta le kritikában. Az elmúlt fél évszázad teátrumi Cipollája, akire ugyan nem lóttek, de mételyes vélekedését azért két-három pofon tudatta. Ördögi volt, mert értette a színházat, de folyamatosan elárulta; gyakran nem hitte, amit írt, és pontosan tudta, hogy mikor és mivel árt. És sokáig központi helyről diktálta a közhangulatot; a *Népszabadságban* – nyolcszázézer példányban, ahol egy-egy jelző, ítélet politikai üzenetet is kódolt. Amikor kiderült spiclimúltja, találóan mondta Bessenyei Ferenc: „Mindannyiunkat börtönben tartott a rendszer az eszmével, úgy, ahogy Molnár Gál a kritikáival.” Ma már pontosan látható: szakszerűség nevében a hetvenes évek elejétől elkezdődött a színjátszás nemzeti szempontjának kiiktatása – hangolva a „minőségnek” nevezett, internacionalista frekvenciára. Amelynek jeleit a főiskolán nem érzékelhetted – mert még nem tudhattad, hogy mit nem tudatnak veled. S mily beszédes összehangoltság: ugyanez idő, amikor Veres András és Szegedy-Maszák Mihály megírja azt a gimnáziumi tankönyvet, amelynek gondolata mára százmilliók költségvetéssel, a divat-esztétikai bikkfanyelvén háromkötetes monográfiaként a nemzeti gondolatot lúgozza ki a magyar irodalom századaiból. Az oka, vagyis Aczél engedékenysége feltételezhető: a párt ereje gyöngült, és az ország közállapota romlott, az elégedetlenség változatos jeleit érzékelték, s vele a határon túli magyarságért való nyílt küzdelem is erősödött. Ilyenképp a nemzeti szempont ellenében különféle depolitizáló törekvés, a földi hívságokkal nem foglalkozó magos esztétika, mint a Nyugaton is fénylő modernség, a pártvezetés előtt üdvös iránynak mutatkozott. Szabadsághiányos időkben, demokráciától fosztottan pedig egy-egy mondat is drámává sűrűsödik, amit a színpad, a pódium hatalma visszhangosít a nézői szívekben és elmékben. Magyar drámában pedig folytonosan lappangott az időszerűség.

Akkorra, a hetvenes évek második felére a Marton Endre és Major Tamás közötti háború egyre és tovább gyöngítette a Nemzeti tekintélyét, s a szolnoki és a kaposvári különítmény betelepítésével a legnagyobbak piszkolása, vagy ahogy Dalos László írta: az óriások eltörpítése elkezdődött. Sinkovits Imre kórházba került, Bessenyei nyugdíjba menekült, Kálmán György abbahagyta. A nemzeti színházi tétel pedig így hangzott: nincs jó magyar darab, tehát nem is játszunk. De azt senki nem mondta erre: talán-talán előítéletesek vagytok, vagy inkább kevés a tehetség és a képesség....! Mert ezidőt Harag György Kolozsvárott, Újvidéken, Szabadkán, Marosvásárhelyen, Gyulán és Győrött Csehov, Gorkij mellett Sütő, Székely János, Madách, Kisfaludy műveit káprázatos ihlettel új és régi műveket álmodott színpadra.

S itt mondom el neked a magyar drámaírás iránti ragaszkodásom egyik okát. Debrecenben az Arany János utca sarkán az első emeleten valamiféle értelmiségi klub működött, s 1966. május 15-én délelőttre beszélgetést hirdettek. Előző nap mutatta be a Csokonai Színház a kamarában Kamondy László *Szöktetés albertlethe* című zenés játékát, amelyről kritikusok, rendezők eszmecseréje ígérkezett. Később megtudtam: az előadás számos esendőségéhez az írónak köze nem volt. De ez nem is érdekes. Hanem az a leírhatatlan alpári hangnem, cinizmus, amely a Pestről érkezett kritikusokat jellemezte. Egyetemistaként dermedten hallgattam vágyott hivatásom neves képviselőit. Amikor az éjszakai konyakozás gőze és a pökhendiség végre kifáradt belőlük, Kamondy szót kért, viaszsárga arcán verejétekcseppek gyöngyöztek, s csak annyit mondott: többet darabot nem ír! Akkor elhatároztam: így soha! Valóban, Kamondy több darabot nem írt, és

1972. október 23-án öngyilkos lett. Bizonyos, hogy az a debreceni délelőtt is sodorta végzete felé. Színház-színész-kritikus mindenkor szövetséges a közös hivatás és az emberi tisztelet jegyében.

De nálunk folyamatos az árulás.

Megvallom, nem értettem kellő mélységét Őze Lajosnak, amikor egy délutánból késő estébe fordult beszélgetés és borozás végén így búcsúzott: „Gyertek, és gyakrabban találkozzunk, mert a színház és a kritika elszakadt egymástól.” Lajossal még többször beszélgettünk, bejártuk szülőföldjét is, mert nekem az volt a természetes, hogy a színházi élet minden alkotóját megismerjem az igazgatótól a zsinórmesterig s persze leginkább a színészeket. Guildensternék alig álltak szóba a színháziakkal. Eminens kiválasztottként fölötte lebegtek a színházi estéknek. És a világnak is – mintha szabad világban élnénk. Ha megfigyelted, észlelhetted: magukat, életüket alig írták a kritikába. Nekik a színház nem életet jelentett, hanem mániákus hatalmi tudattal áthatott megélhetési ipart. Brook joggal írja: „Semmi rossz nincs abban, ha a kritikus beleveti magát életünkbe, találkozik a színészekkel, beszélget és vitatkozik velük, megfigyel és közbelép.” S a találkozások egyben szembesülések is: vajon a kritika, a méltatás, az interjú, a gloszsa az igazságra és becsületre alapozott-e? Úgy vélem: a becsület, a méltányosság szempontját is magában foglalja. „Luzsnyánszky” állításomat támadva, Latinovits-könyvében hosszan mentegeti magát, s persze mellébeszél, mondván: Bozzi-kritikájával neki nincs köze a színész végső összeroppanásához. Latinovits-könyvecském írására készülődve Ruttkai Évától a Kaláka együttesig jó néhányan tanúsították: a magyar drámaírók színházának álmától fosztottan Latinovits rossz állapotba zuhant. A *Népszabadságnál* napra, sokszor órára pontosan tudták, hogy a szellemi nagyvadak hol s merre járnak, mit mondanak, erről való döbbenetes élményemet másutt megírtam. MGP pontosan ismerte Latinovits üzöttségét, azt is tudta, hogy hosszú idő után tért vissza pesti színpadra, musicalben sose játszott. Akkor, még mikroport híján, a rivaldánál elhelyezett mikrofonok távolságát rosszul mérte be a főpróbán, porzott a színpad a táncosok lába körül, ő pedig négykézláb énekelt, persze, hogy berekedt – folytassam még? Ugyan miért ne lehetett volna méltányosságot gyakorolni az említett s még tucatnyi egyéb szempont nyomán? Nem, dehogy; végre az alkalom, hogy egy hatalmas művészt pszichítani lehet! Mert a pártos, tehát becstelen elvtelenség évtizedeit éltük a művészeti életben is.

Százszor tapasztaltam: méltányos írás nyomán, a színházi ember a szigort elfogadja, és az együttműködés változatlan. Ismét Brookot idézve: a kritikus ódkodik attól, hogy szembesüljön azzal, akit elmarasztalt lapjában: „mulatságos elgondolni, hogy elsősorban ezért húzódoznak a kritikusok attól, hogy pontosan azzal a tevékenységgel alakítsanak ki vitális kapcsolatot, amelynek ők is részesei”. A kritikusi hivatás a becsület próbatétele is az idő hullámverésében, a színházért és a színészért való ítékezés belátásra s nem kéjes önhittsége, nem a kívülálló fölényére alapozott. Egykori tanárod, később rendeződ és igazgatód, Iglódi István MGP egyik aljadolgozatára egykedvű rezignációval mondta: „Végigdolgozik az ember egy életet úgy, hogy nem szabadulhat folytonos piszkolódásaitól. És annyi marad, amit ő ír.” MGP-”Luzsnyánszky” kritikáinak gyűjteményét nem adta ki – alighanem felismerte: írásainak kötése, a becsület ihlete hiányzik. Sebestyén György, a *Magyar Nemzet* egykori munkatársa, a forradalom után Bécsben élt esszéista, a színházkritikus hivatásának, képzettségének kívánalmait sorolva Schlégel nyomán írta 1979-ben: „»végezetül rettenhetetlen és nemes érzületű jellem«. Végezetül jellem.” Így

pontos: az írástudó jelleme döntő, mert az előadásnál is fontosabb a színész élete, sorsa, mert a színháznak ő az égtartó atlasza. Nálunk a bolsevik évtizedekben a politikailag kinevezett, megbízható igazgatók és főrendezők kultusza eredendően deformálta a színházi életet. Lám, még az új, modern színházi nemzedék példaembere, Székely Gábor pártkongresszuson is vállalt szónokságot.

Kitüntetett példa: Major Tamás, aki a főiskolán és színházában súlyosan vétkezett abban, hogy színházi életünk erkölcsi-szakmai feslettségbe jutott, s igazgatói menesztése után is vele folytatódott a Nemzeti omlása. Mégis felszentelődött, mert a Katona József Színházzal tartott, s mind mai napig nem született könyv arról a Major Tamásról, aki folytonosan megkésetten s ideológiává merevült tanaival diktálta, deformálta a színi életet, és cinikus hatalmi játékaival emberi sorsokat, művészi törekvéseket semmisített meg. Aki maradt a Nemzetiben, például az addig ünnepelt Kállai Ferenc, az áruló lett. Szakadt hát tovább a színházi élet, minek olvassa Sinkovits Imre, Bessenyei Rosencrantz-Guildenstern-„Luzsnýánszky” cikkeit, ha a programjuk a színház és munkásságuk pszichológusa. Kérdezheted: színházi hírlapírók azért jóval többen működtek! Németh Antal annak idején pontosan érzékelt, s ma sincs másképp: a liberális hangadók diktálják a divatot, a konzervatív, többnyire esendő képességekkel, hogy szakértelmét igazolja: igazodik amazokhoz.

Rosencrantz-Guildenstern-Luzsnýánszky”..., s ha meggondoljuk, hogy a televízió kulturális magazinjának szerkesztői között is spiclik diktálták a módit, avagy művészélet-társak, és jó időn át az ÁVH-s Váradi György vezetésével alakították, mely előadás érdemes felvétele s vele a hallhatatlanságra. Vagyis becsületét tekintve is igen retardált társaság szervezte a közhangulatot s azt a teóriát, hogy nincs szükség például Latinovits Zoltánra – így színházi felvételeit megsemmisítették –, ezt élete utolsó színpadi fellépésén, a Mikroszkóp Színpadon 1986. június 26-án Ruttkai Éva szemébe is mondta Váradi Györgynek. És nincs szükség Nemzeti Színházra sem. És nemzetre se, mert az csak füttyölős és pántlikás lehet. Csak tünődöm: a franciáknak miért van szükségük a Comédie-re; nagyobb nemzet, magabiztos, és mégis: ragaszkodásuk változatlan. Másfél évtizeddel ezelőtt a Comédie közönségéről végzett összegző jelentés készült (*Les publics de la Comédie-Française*, 1997), amelynek bármely táblázatát böngésszük, kitűnik: a franciák járnak magánszínházakba, kedvelik a világszínházi előadásokat, a rendező személye kevésbé fontos, de a Comédie-hez, Molière-hez, a hagyomány éltetéséhez kitüntetetten ragaszkodnak. Nálunk újra és újra a Nemzeti ügye is kérdéses, s emlékszel talán Kerényi Imre sületlen javaslatára: mindig a legjobb előadás színháza legyen a Nemzeti. Dekádoként majd Rosencrantz, aztán Jordán Tamás, aztán a Posztosok és Kerényi Imre megmondják...

Kaposvár és Katona József Színház... „A Katona” és „a Kaposvár” – és nincs tovább. No, olykor még egy-egy Ruszt rendezés. „A Kaposvár” még akkor is, amikor már Babarczy László árnykorát élte, de az öntudat az dagadt! S miért ne dagadt volna, hiszen a „pijár” szívósan tovább dolgozott. Tőled tudom, hogy a művészi tanács nevében Pogány Judit megkeresett, s közölte: méltónak találnak arra, hogy a kaposvári színház tagja légy, szerződj hozzájuk! Mosolyogtató aránytévésztés, előbb már jártak a Nemzetiben, s azonmód *A csapodár madárkában* láttuk: Koltai Róbert üvöltözve is hogyan kicsinyül Sinkovits Imre mellett, aztán ott is hagyták a Nemzetit. Téged a Nemzeti tagjává Sinkovits Imre, Lukács Margit és Agárdy Gábor avatott. Nem a szerepek igazságáról,

hanem a személyiség, a formátumok különbözőségéről van szó. Ám Sinkovits volt az avított, a korszerűtlen, azért mert változatlanul álmodta a Nemzetit.

Védekező magatartásban: Székely Gábor, Ascher Tamás, Babarczy László, Zsámbéki Gábor...; Zsámbéki, Babarczy, Ascher, Székely... – valamennyiük munkájáról írtam becsüléssel, de lassan csömöröm lett a léghőrtől. S hozzá: gyakran észleltem: kollégák róluk szólva, igazodási kényszerből is, milyen felületes automatizmussal, érvek helyett a divatklisékre szabják dolgozat-hozsannájukat. És kísértett, gyöngített a múlt is: valamikor az irodalom legjobbjai, Ady, Kosztolányi, Németh László, Keresztury Dezső, később Sarkadi Imre szemlézték az előadásokat – hol vagyok tőlük? És hol mások is? Magamat gyöngének éreztem, és méltatlannak azért is, mert rohadt az államgépezet, s benne a színházgépezet is, a színész védtelen, szabad préda volt, de aki hivatali posztos vagy divatos volt, az támadhatatlan. Talán elmondtam már neked: Kecskeméten gálaműsorostól a Jancsó–Gyurkó–Hernádi-színház valamennyi előadását láttam, de csak akkor írhattam a főszerkesztés által (különböző besorolásban négyen is azért kapták a fizetést, mert olvasták a közlésre váró cikkeket) puhított dolgozatocskát, amikor a Központi Népi Ellenőrzés vizsgálta az előremködött milliók sorát. Bűnvádi eljárás pedig azért nem indulhatott, mert Aczél György a rendszer nemzetközi tekintélyét vélte veszélyeztetve, ha Jancsó Miklós személye az igazságszolgáltatás elé kerül. A *Védekező magatartásban* című dolgozatom ebben a csömörben íródott, s utána már alig-alig vélekedtem, és 1988-ban voltaképp befejeztem a kritikáirást. Neked címeztem a röpiratot, mert nemzedéked legjobbjaként igényed, tehetséged a Jövőt ígérte. Versekkel, irodalmi művekkel pódiumon szólni? – bátorítottalak, de még nem éreztél kényszert, mert munkámorban éltél, s remélted: legalább néhányan élet-halál komolysággal együtt húzhatjátok Thespis kordélyát.

[...]

„MÁR MINDENT ELJÁTSZOTTAM” – szoktad volt mondogatni, Anna kedves, szinte játékosan, de menekülésforma védekezésként is. Talán be akarod fejezni? Nézve mögüled a Jarry-játékot, arra gondoltam, hogy Párizs-járásunk napjaiban Péterrel hányszor évődtetek régvolt közös előadásotokra, a *Rozsdatemetőre* emlékezve: „Talán egy kis nápolyit is” – ebéd után desszertnek! Meredtem a Jarry-előadásra, s már benneteket láttam: Übü papa és Übü mama – micsoda párost játszhatnátok. Péter esztendőkön át megalázzottan, megtört színészként dolgozott színházában, nagyhatású Learjét inkább levették a műsorról, és újat vittek színre milliókért, csakhogy kitüntetett helyzete ne mutatkozzék a Nemzetiben. Kálváriája odáig fokozódott, hogy az *Úri muri* próbáit nem bírta tovább, s visszaadta szerepét. Igazad van Anna: kitaszítottságában Péter művészi becsét senki nem védte meg, lapult a mindig protestálásra hajlamos társaság, s aztán szakmai és keresztényi belátással még ő szólalt meg direktora érdekében.

Amely már jóval több, mint színházi kérdés; a közösséget bomlasztó, családi, emberi értekeinket feladó és módszeresen pusztító szellem az Odéon térről, Daniel Cohn-Bendit botrány-májusa óta különösen kísérti Európát és az emberi nemzetségeket. Vilar majd 1968 nyarán Avignonban szenvedte azt, amit Barrault májusban. Mára világossá lett: a liberális, világokat feldaráló gazdasági diktátum megbukott, önfelfalta magát... – ám művészi ideológiája, a posztmodern pogromnak is vége, csak ez még kevésbé nyilvánvaló. Pogromot mondok, mert oly kizárólagosan akarja a nemzeti gondolatot, a hagyományt megsemmisíteni, hogy ez kimeríti a bolsevik és fasiszta kérlelhetetlenséget. „A hagyomány, ami egyensúlyban

tart” – éneklí a kívánságműsorokban Tevjeként Bessenyei Ferenc; de hogy Németh László szerepeiben láthassuk, arra se kívánság, se szerkesztői hajlandóság, még az író születésének 110. esztendejére emlékezve sem. Ferenc bátyánk Tevjeként énekelheti a hagyomány programját, de egy Nemzeti Színház feladatáé: avas nacionalizmus. Mert az elvakultak, gyűlölködők az egyensúlyt felborították, s ami történik, éppoly virtuális, mint a hitelre szerzett jólét-élet. Önámítás, becsapás tehát.

Mindent eljátszottál volna, kedves Anna? Nézem a Comédie műsorlapját: Anne Kessler, Übü mama virtuóz alakítója másnap *A vágy villamosa* Blanche-át játszotta. Veled közölték: az új évadban egy most készülő mesejátékban szerepelsz. Ennyi, semmi több. Mondd: eljátszottad Blanche-ot? És a *Cseresnyéskert* Ljubáját? Avagy Lady Macbethet? Évát Sütő András *Káim és Ábel*jében? Komédiáztál-e Páskándi-darabban? De mit kérdezem Géza barátunkat, még szülőföldjén, Erdélyben se vesznek tudomást életművéről. És az *Oszlopos Simeon* Vincénéjét? – látom, hogy micsoda démoniséggel ármánykodnál Kis János körül. Soroljam? Tucatnyi szerepet akár: mint *Magyar Elektra* feledhetetlen alakítójának ajánlották-e Clytaemestrát; vagy görög, francia tragédiák közül kínáltak-e egyet is? Három évtizede színpadon élsz, és még Németh László-, Illyés-alakot nem játszottál, Tamási Áron tucatnyi darabjából is csak egyet, az Ábel Anyját, azért hadd ne számítsam másodiknak...! „Pijár” vagy; és munkaköri kötelességed járni a televíziókat; kelsz korán, hogy színpadon téged sose látott mesterfecsegők sületlen kérdéseire válaszolhatsz – két percben. Aztán mehetsz dolgozra; olykor főszerkesztők még köszönésre se érdemesítenek; gyakran újságokban sem különbül. Amely szerint példátlan gyakorlat: nyilatkozatodat jóváhagyásra a színház illetékeseinek be kell mutatnod. Cenzúra 2011-ben. Nem a kormány rendelte el, hanem „pijár”-felügyelőség, amely apja szellemétől, múltjától akar szabadulni. De csak ámítja magát; igaz, ő nem Hamlet, de az apja szelleme visszajár! – ettől nem szabadulhat. Csak képzeljék hatalmukat, de a falak, ezek a falak, csúnyított átépítettségében is erősebbek, mint múlt-gyalusok proletárjai. Őrzik Fedák Sárít, Bajor Gizit, Somlayt és a több földön járt égi csillagot.

„Pijár” vagy, mert pijárni kell, de arra nincs szükségük, hogy esténként az egyetlen és hiteles „pijár”-sággoddal a színpadon jelen légy. A színház homlokzatán egész évadban egy bukkott angol musical plakátja lógott. Sehol egy kép, amely Veled vagy színésztársaiddal hívatna más előadásra. A Hevesi Sándor téren így telnek legjobb éveid. Hevesit emlitem? Egykori rendező-hallgató beszélte el: 1956 végén, amikor a forradalom vérbefojtása után bujdosásából micisapkában Major Tamás visszatért a főiskolára, önkritikát gyakorolt: komoly mulasztás volt, hogy Hevesi Sándor munkásságáról nem beszéltek. „De ezután másképp lesz!” – ígérete Major, aztán soha többet nem hivatkozott Hevesi gondolataira. Csak egyet említve hatalmas munkásságából, amely a mai kórságunk szimptomáját is magyarázza: „ahol az irodalmi nyelv és a közélet zsargonja végzetesen széjjelváltak: ott úgyszólván el van vágva az útja annak, hogy a nagy színész kiválasztódhassék és kifejlődhessék. Nincsen talaja, amelyben gyökeret verhet” – írta Hevesi Sándor. Lumpeni állapotokba hullottan: nem gyarapodnak, hanem fogynak játszótársaid. Igazgatódnak nem fontos, hogy az évnnyitón megjelenjen, amit nem a színházteremben, hanem a büfében rendeznek – ilyenképpen Isten áldását kérni a magyarra is szükségtelen...

ESTÉID FOGLALTAK persze, nem önáltatás, mutatod naptáradat: Balaton menti kis falu népe várt ünnepre öltözötten, máskor nyugati magyar közösségek és templomok

gyülekezete, tárlatok megnyitójára a szellem barátai hívnak, hogy Ady, Tóth Árpád, Csoóri Sándor, Nagy László, Nagy Gáspár, Tóth Bálint verseivel, a magyar költészettel, prózával szólj hogylétünk érdemes voltáról, s Trianon-kaszabolta századunkról. Füreden, a Jókai-villában, egy késő júniusi estében Laborfalvy Rózát is említetted: ő volt az első versmondó. Igen, már elhagyta a színpadot, de ünnepi alkalmakra vidékre is utazott, hogy Jókai valamely himnikus versével színpadra lépjen. Vörösmarty tanította verset mondani, említetted. És tudod, hogy honnan indult ez a tanítványi kapcsolat? A Pesti Magyar Színház nyitáskor első kritikájában 1837. augusztus 27-én így írt a költő Laborfalvy alakításáról: „a szótagok’ kellemetlen nyújtása, éneklése a’ mélyebb érzésű helyeken visszaszátítók; de játékában élet, érzés kezd kifejlenni, melyet örömmel üdvözlünk”. És a legnagyobbak a lelkek buzdítására, a megmaradás és a remény éltetésének hivatásában vállalták a költőket; Jászai Mari Petőfivel, Arannyal, s majd Adyval sisteregte szent ígét; Ódry a főiskolán és a rádióban gyakran Adyt éltette; Gobbi Hilda, Ascher Oszkár, Major Tamás a világháború rettenetében a Zeneakadémia matinéin és a munkások körében a béke és a jobb világ ígézetét hirdették József Attila, Babits verseivel. S később, a bolsevik időkben is szükség volt a vers megtartó erejére: Timár József a *Szózattal* üzent; Somlay 1949-ben Kállai Ferencet kísérve hivatlanul beállított egy kommunista pártünnepre, s bement a verset: *Mulat az Isten* – ismeretlen költő verse; Jancsó Adrienne Áprily Lajossal, Dsidával, Jékelyvel Erdélyt harangozta atlantiszi mélységből; Mensáros a XX. századi pokol retteneteiről prédikált; Latinovits Adyt és József Attilát sorsává avatva szabadsághiányos sorsunk lételtárát mondta egy-egy pódiumi estjén.

„Gondolkodni szeretnénk a világról” – mondtad ismeretségünk hajnalán, s most gondolataidat kedves verseidbe fogalmazottan osztod meg a közönséggel. Szinte valamennyi alkalommal kéri: beszélj arról, hogy nagy játszótársak, Sinkovits Imre, Agárdy Gábor szív-melegében miként játszottál színházat, s kérdik annyiszor: álmodz-e Nemzetit? Szárnyaló érzéssel, gyakorta Szabó Lőrinc soraival válaszolsz „Nemzet Színháza, lelke, hallgatózz, föl, / a magasba, s le, a gyökerekig, / s mondd ki hangosan, vetítsd és dobogd szét, / amit e nép akar és álmodik”.

Kedves Anna!

Negyedszázada enyhe reménységgel azt írtad leveledben: vagytok még néhányan akik együtt játszotok, és színházat csináltok. Egyedül maradtál Anna, mert az egymásba kapaszkodó társaság széthullott... – soroljam? Bubik István sorsába pusztult, másik társad ígéretét odahagyva eltűnt...; mégsem tovább. Minap Kodolányi János monumentális munkáját, *Boldog Margit* regényes életét sorozatban olvastad fel a Katolikus Rádióban; „Szeme lázasan ragyogott, mint a távoli csillag. Mosolya a kegyetlen szigorúság és gyermeki szelídség különös keveréke volt.” Kolostori magányban maradtál, Anna, de hív a sokaság, mert az emberek megmaradás és a remény szavát akarják hallani. Lám, anynyira a Nemzeti színésznének tudnak, hogy egykori fájdalmas távozásodat is feledik, mintha együtt is csináltuk volna azokat az éveket... Párizsi Trianon-előadásotok záróüzeneteként Csoóri Sándor versével mondtad, mit mondtad, valósággal titkos üzenetként suttogtad: benned egy másik Magyarország él! Esténkénti gyülekezeted, szakrális színház, mely a titkos ösvényeken „egy másik ország”-hoz vezet. Rólad szólva különösen áll Pilinszky János színházi gondolata: „A színész közvetítő, médium... Alapmagartartása: a személytelenség és a mozdulatlanság. Közvetít csak, mint drót az áramot, s egyedül annyi gesztust és megjelenítést engedélyez magának, ami mintegy kívül, kicsap

belőle. A mozdulatlanságban fölizzeni – a vállalt művet a tökéletes azonosulásig segítve – tökéletes figyelmet és föltétlen odaadást kíván.” Önpiszkoló közéletünket szenvedve föltétlen odaadást kívánnak azok, akik megszentelő alkalmakat áhítva verset, vallomásokat kérnek abban a vágyukban, hogy egy sorsmisztérium részesei, beavatottjai legyenek. A másik Magyarország őriz, álmodik egy föld alatti és egy égi Magyarországot, amely ez idő szerint nincs. „...nem vagyok hazámban?” – kérdezi Árpád Vörösmarty darabjában, amely a Pesti Magyar Színház megnyitásának ünnepére íródott. Neked a hazád: a színház is. Épület van, hazád nincs. Vörösmarty Színésznőjének „reménylésével” ezért fontos, hogy a költőkkel, írókkal a Hazát hirdesd. S most „Egy nagy, megvigasztaló szomorúság” – sóhajtásával hallgatnak, hallgatunk meg egy Ady verset, sokadjára nézzük Huszárik–Sára–Latinovits *Szindbádját*; felidézzük Mensáros szertartásjátékát; sokezres méreteken emlékszünk Rékádra, s töltik, töltjük meg érted a termet könyvtárakban, templomokban, a TF-en, Füreden és bármerre a kis- és nagy hazában, amerre hírért veszik érkezésednek.

Egyedül tehát a színpadon...?! – kérdezed örökös kétségemben. Látom fénylő tekinteted a repülőgép utasterének túlnani oldaláról, amikor Pest alanti jelei kigyúltak, és bezárod a könyvet, amit Párizstól hazáig olvastál: Fedák Sári emlékiratát. Jártunk a Nagy Trianonban, és virágos kertjében sem könnyebbedett a lelked; korábbi boldog utak emlékében Fedák is így érezhette, amikor szülőföldjét is veszejtve, „hazánk feldarabolását” követően, feledni Molnár kalandorságát, nehéz szívvel futott Párizsba. Látod, milyen sorsszerű a párizsi reptér automatája: téged utalt külön helyre; így nyugodtan elmerülhettél a múlt század magyar színészi sorsregényben, s mi Péterrel átbeszélgettük az utat. Ám csak most tisztul előttem: milyen titkos kormányos vezette mesélő kedvünket, hiszen két órán át a színpadi búcsú, a távozások változatos történeteit csomagoltuk a derű celofánjába; Bihari Jóska bácsi miként elégelte meg színházát; ahogyan Balázs Samu nyugdíjazását bejelentette a Nemzetiben. És Somlay és Latinovits sorsa... Othagyni a színpadot? Alighanem, Fedák életmegerősítő vallomásával válaszolnál: még a gondolat is bűn! Mert: „Akinék annyit adott az Isten, mint nekem a színpaddal kapcsolatban, annak még csak álmában sem szabad eszébe jutni, hogy Isten gyönyörű adományát csak úgy egyszerűen kidobja az ablakon.” Ady minden versében mondta és szenvedte, jaidította: nem menekülhet sorsától. A huszonöt éves Fedák Sári jövődjét is így látta: „Mennyit fog még sírni, bűnhődni, / Mert szebb és különb, mint a többi.” Szebb és különb volt Fedák évtizedek hulltán-múltán is; a tapsok mámorában bűnhődött és sírt. Mert színpadon, börtönben és kitelepített nyomorúságában is Különb volt: Isten gyermeke. S mint Pál apostol írja: „Az Úr pedig a Lélek; és a hol az Úrnak Lelke, ott a szabadság” (Kor. II. 3/17).

Isten árvalánykajaként Krúdy Gyulával szólítalak: Szabadság hírnöke, kedves Anna! – hazaérkeztünk!

Párizs–Budapest, 2011. június 4.–2012. január 1.

Utóiratként. *Daniel Cohn-Bendit bejelentette: 2014-ben befejezi a politizálást, mert elgondolásaival pártjában kisebbségben maradt. Cohn-Bendit '68-as hadnépével, köztük a világ-rikács filozófussal, immár bullafoltos politika-színházat művel: a zsarnokság kénköves füstje csap fel a közössé-omlasztó teóriákból. Az idő megtisztító hatalma ítélezik: Cohn-Bendit megbukott a politika*

odéoni játékszínében. És az 1994-ben elhunyt Jean-Louis Barrault? Életművét, színházi vándorlásait bemutató kiállítás őszig látható a párizsi Arsenalban. A Gallimard kiadó Egy élet a színházért (*Une vie pour le théâtre*) címmel munkásságának változatos fejezeteit feltáró tanulmányokkal, látványos fotókkal gazdagon dokumentált albumot kínál a párizsi könyvesboltokban; itthon a Szerelmek városa (*Les enfants du Paradis – A paradicsom gyermekei*) címmel vetített Marcel Carné-filmben feledhetetlen Babtiste alakítását pedig a Garnier Opera ez év júliusában bemutatott balett-változata élteti...

Cobn-Bendit ember-voltából kifordultan csak üvölt, tehát: halott.

Barrault Szeretet-színháza sugárzik az időben.

S még valamit: nem sokkal Cobn-Bendit bandájának '68-as pusztítását követően Malraux nekünk is üzent: „Az új évezred vagy hitre tér, vagy elpusztítja magát.”

Demokráciámámorunkból ébredve, jelek szerint az új évezred Weöres Sándor látomását éli. Octopus „országunk védőistene”, is mint a szörny-sárkány uralja, falja és pusztítja a világot... Nem egy, de seregnyi Szent György lovag is legyőzheti-e a rettenetet?

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945) író, hírlapíró. 1991 és 1999 között a Nemzeti Színház igazgatója. Legutóbbi kötetei: *Árvai Réka csodái – Kubik Anna könyve* (2010); *Latinovits Zoltán élete, halála és feltámadásai* (2011).